

ԴԻՍՇԵԿ

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՄԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

1906

„Droschak“
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Adresse:
RÉDACTION DU JOURNAL
„Droschak“
GENÈVE (Suisse)

RECEIVED
A. R. F. BUREAU
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Դ Փ Ի Ա Ր Ն Ա Ն Ց Ա Ն Ք

Ծանր տարիներ էին նրանք, տանջանքի, մորմաքի, և յուսաբեկութեան ահաւոր տարիներ: Որքա՛ն վիշտ, քանի՛ քանի արիւնոտ ողբերգութիւններ, որպիսի մեծ շարք անմեղ զոհերի, ի՛նչ անմոռաց կորուստ հսկայ ճակատների...

Ազատագրութեան պայքարը, սկսւած անծայր և անսահման յաղթականութեամբ, լի գեղատեսիլ հեռանկարներով մեզ շատ ծանր եկաւ, անչափ թանգ նստեց մարտիրոս ժողովրդին: Իւրաքանչիւր բերկրանք իր ողջակէզն ունեցաւ. ամեն մի յաղթանակ, նոյնիսկ փոքրիկ և համեստ, իր արիւնանների վերջաբանը, գաղափարային վրիժառուութեան մի ահաւոր պայթիւն...

Որպիսի՛ մրցումն այլազան դէպքերի:

Մենք ունեցանք 61-րդ յօդուածը, բայց նա շուտով թաղեց այն սարսափների մէջ, որոնք հետևեցին էրզրումի դէպքերին, Վանի աղէտին, Համիդեան գնդերի անլուր և անսանձ բարբարոսութեան:

Մենք ունեցանք՝ 90-ական թուականներին՝ յիղափոխական Հայաստանը սրտատրոսի երազանքներով սուկայն մարտիկ ոյժերի անգրանիկ գոչը, հազիւ լսելի դարձած, շանթահար եղաւ զնտանների մէջ և կախաղանների վրայ, կառուցւած սուլթանական վարպետների ձեռքով ցաւատանջ երկրի բոլոր կողմերում:

Մենք ունեցանք պատամբ Սասունը, պսակւած երկու անգամ՝ Գըռֆըռ քարի հերոսական դիւցադներգութեամբ, բայց հազարաւոր ասկէրների դաւադիր գրոհը, միացած Եւրոպայի պաշտօնական ներկայացուցչութեան անորոշ, երկչոտ, նոյնիսկ երկդիմի քայլերին, արևան և արտասուքի մէջ խեղդեց յեղափոխական աւիւնը, հայկական ըմբոստութեան լաւագոյն ծրագիրը:

Մենք ունեցանք Զէյթուն, Խանասոր, Բանկի գրաւումը, ցոյցեր Կ. Պոլսում, հերոսական ընդհարումներ Վասպուրականում, յեղափոխական քաջագործութեան մի անմոռաց շարան սահմանագլխի կարևոր կէտերում, բայց այդ բոլորին բռնապետը մի պատասխան միայն տուց—հալածանք, արիւն և կոտորած...

Մի օր Մալիսեան ծրագիր, միւս օր համատարած ջարդ: Մի տեղ գեսպանների խորհրդաժողով՝ յանուն հայկական ինքնավարութեան, միւս տեղ՝ փաշաների

գաղտնաժողով՝ յանուն Հայաստանի ոչնչացման: Մի անգամ յեղափոխական յաղթանակ, միւս անգամ բռնապետութեան տիրապետում: Մի տարի ժպիտ, յոյս, երազանք. միւս տարի կնճիւղ, ողբ, տանջանք... Դա էր մեր քաղաքական նորագոյն կեանքի բնորոշ պատկերը, մեր յոյսերի ու տառապանքների առօրեայ տեսարանը:

Բայց դժւարն անցաւ:

Մեր «քաղաքական կարուսանը» անցաւ վտանգաւոր «կիրճը», անցաւ ոչ թէ ջախջախւած, տրորւած և յուսաբեկ, այլ լի մեծ յոյսերով, գործի հպարտ գիտակցութեամբ, վերքը ճակատին, բայց սրտով անվիհեր ու ամրապինդ:

Գաղափարը մնաց յաղթական:

Երկրի մէջ ժողովրդական խաւերը այլ ևս քարեր չեն նետում յեղափոխութեան հասցէին: Հայկական քաղքենին լուռ է, խոնարհւած և որոշ դէպքերում նոյն իսկ համամիտ: Աղերը այլ ևս նախկին ամբարտաւանութեամբ մաղթանքներ չէ շուայլում ոճրագործ դահիճների գործին ու անւան: Ըմբոստութեան գաղափարը այլ ևս հալածական չէ և կամ յատուկ մի քանի մոլեռանդներին, այլ լայն ծիանքներով տարածւած ժողովրդական մտածմունքի մէջ, ուր խոնարհութեան ստրկամիտ քարոզները յարուցանում են լոկ արհամարանք, հեգնութիւն ու ծիծաղ:

Երկրից դուրս, արտաքին աշխարհում, հակառակ մեր թշնամու գործ դրած ջանքերին, ոսկուն ու դաւերին, հակառակ պաշտօնական և անպաշտօն պրոպագանդին, հասարակաց կարծիքը համակրանքի և հիացման դաշն կապեց հայկական յեղափոխական շարժման հետ: Կորագոյն Լեւոպան վերջնականապէս յարեց մեր դատին: Անդառնալի կերպով անցաւ Հանօսոյեան շըրջանը ֆրանսիայում: Հանօսոն, իբրև ուղղութիւն, թաղւած է ընդ միշտ: Եւ սրանից յետոյ ո՛չ Ֆրանսիական պարլամենտում, ուր մեր դատն ունի ուժգին, հեղինակաւոր պաշտպաններ, ո՛չ անգլիական պարլամենտի մէջ, ուր երբեմն լուեղեայն լուեցին Սոլբրեան ժխտումները, ո՛չ իտալական ազգի պատգամաւորների ժողովում և ոչ էլ Անդրատլանտեան Մեծ-Հանրապետութեան կնքրէի մէջ անպատիժ չեն մնայ այն դիպլոմատները, որոնք կը փորձեն վարագոյր գցել մեր տանջանքների, մեր զոհերի, մեր պայքարի վրայ, ծածկելու համար այն ոճիրներ:

րը, որոնք յղացուած են Երզրուի կամ իր դաշնակից պարտի գաղտնարաններում: Նոյնիսկ գերմանական րայխստագի մէջ յայտնի իր անտարբերութեամբ, այլ ևս դժուար կը լինի նախկին թեթևութեամբ արտասանել այն սինիկ խօսքերը, որոնք երբեմն անմահացրին բիսմարկեան հակահայկական քաղաքականութիւնը:

Սակայն կարևորն ու գլխաւորը այդ չէ, այլ այն, որ հայկական շարժման տասնամեայ երգեհալ թշնամին, ցարիզմը, նա որ վեց նահանգները և Արարատեան աշխարհը լցրեց դիակներով և արեամբ, ջարդած է, ընկած իր պատանդանի բարձրութիւնից, անկարող թեղադրումներ անելու, անընդունակ շարժելու հայասպան քաղաքականութեան լարերը...

Եւր թշնամիներից մէկը, ամենադժնեան, զօրեղագոյնը և ամենից վտանգաւորը յետ է նահանջում—սա մեր յեղափոխական պատմութեան այսօրեան խոշորագոյն փաստն է, որ սարսափ և իրարանցումն է գցել սուլթանի պալատի մէջ, բերկրանք եւրոպական շրջաններում, և որը բարձրաձայն հրաւիրում է մեզ դէպի նոր կռիւ, նոր յոյսեր, և նոյնիսկ դէպի աւելի խոշոր և լայն ձեռնարկներ...

Եւ «Մոսկովեան միապետի» անկումը ոչ միայն գաղափարական տօն է յեղափոխական շրջանների համար, այլ և գործնական մի սաստ այն բոլոր հակաքաղաքակիրթ, բռնապետութեան «հացին իւղ քսող» տարրերին, որոնք Մերձուոր Արևելքի մէջ մի օր կովկաս, միւս օր թիւրքաց-Հայաստանում, մի օր Փոքր-Ասիական նահանգներում, միւս օր Պարսկաստանի մէջ անպատիժ յանդնութեամբ ոտի էին կանգնում ի պաշտպանութիւն հին կարգերի, հին գաղափարների, հին բէժիմի: Գաղտնիք է միթէ, որ երբ 1896-ին կամ 1904-ին բերդ հրոսակները, թիւրք փաշաները արիւն էին տարածում հայկական գիւղերում և քում հայ ժողովրդի բեկորները երկրից դուրս, նրանք ոգևորած էին ոչ միայն Ա. Պոլսի աջակցութեամբ, այլ և այն մեծ ու աշխարհայ հովանորութեամբ, որ գալիս էր Ռուսաստանից, Ռուսական բռնապետ կառավարութիւնից: «Սպիտակ ցարը հայերի դէմ է» —ահա աղբանշննը, որ թագաւորում էր ամէն տեղ, ուր ոտք էր դնում հայ յեղափոխականը, այն գրգռիչ հրահանգը, որից այնքան սիրտ էին առնում և՛ Երզրում, և՛ Սասուն, և՛ Բագու, և՛ Կասիշլեան, այն դիւթական խօսքը որ թեւեր էր տալիս մահաձեռնակ հրոսակախմբերին՝ անցնելու Երասխը և նետելու «Ռուսական Արծի» հովանուն մասնաւոր դժբախտ գաւառների վրայ...

Աւերիչ, ապականող ու մահաբեր հոսանքներին թե ու թիկունք այդ ուժը այլ ևս չը կայ. նա զրկւած է իր հմայքից, նա վարկաբեկ է, ցեխի մէջ ընկած: Այդ բերկրալի իրողութիւնը մի լաւ դաս է մեր միւս թշնամիների համար, յեղափոխական մի մեծ նւաճումն, որ ինչպէս վիթխարի ջահ լուսաւորում է մեր անցնե-

լիք ուղին, և նոր լոյս սիրում վշտոտ անցեալի վրայ, այնքան հարուստ արիւնով, այնքան առատ յոռետեսութեամբ...

«Վտանգաւոր կիրճն» անցանք:

Յօշոտած, վիրաւոր հայ ժողովուրդը, դուրս եկած ստրուկների շարքերից—Անգրկովկասեան գէպքերն՝ ապացոյց—հպարտ ու յանդուգն նալածքով է դիտում թշնամուն: Սուլթանն ու ցարը այլ ևս սարսափ չեն ազգում, այլ նողկանք: Բռնութիւնը այժմ լացի ու ողբի աղբիւր չէ, այլ մարտական հրուէք, որ տանջած ժողովրդի նորագոյն սերունդը ընդունում է սլված բռնութեամբ, յաղթութեան ժպիտը շրթունքներին...

«Դ Ր Օ Ծ Ա Կ Ի» Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

(ՈՒՂԱՐԿԻԱԾ ԵՆՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՄՈՎ, ԻՆ)

Զինամթալութեան պատրակի տակ՝ կառավարական բռնութիւնները շարունակում են: Գամնակի և Շուշու կողմերից եկող լուրերը վրդովեցուցիչ են: Ահա վերջին հիւսիսները, հաստատուած հոյսիսկ պաշտօնակամ ալքիւրներից:—Վարանդայի սարսափները անպատմելի են: 100 կօզակներ թնկանթմերով, գաւառապետ Ֆրէյլիսի, հաշտարար միջնորդ Երմօլայիլի և սուլայ օտետիմ հաջիկի առաջնորդութեամբ ուբակոծեցին Տուլ գիւղը: Փլատակցի մի քանի տներ. իւկցին 25 հրացան և 900 բուլլի տուգանք: Անխնայ կերպով տանջեցին զիւղացիներին, որոնցից 15 հոգու՝ մերձ ի մահ: Մհացած զիւղացիները փախան մերձակայ լեռները և անտառները, թողնելով զիւղ բախտի բերումքին: Գագանացած կօզակները՝ խրախուսւած երմօլայիլից՝ սկսեցին կողոտել տները, թալանել ինչ որ հմարաւոր էր. կոտորում էին տնային իրեղէնները, պղղում կանանց զլիս զարդարանքները: Ֆրէյլիսը և երմօլայիլը կօզակներին ուղարկեցին Տալլար, Օզուլի և Սոս, որտեղ տեղի ունեցան հոյս բարբարոսութիւնները: Խլւած են մի քանի հրացաններ Տալլարից: Տներն տեղում ու այլում են: Տակն ու վրայ ալեցին ցորենի և գարու սոբարները, այգիների ցանկապատները, սոսնակիս են արւած զաշտերը: Գագանային ինստիտուտները սահման չունեն՝ կօզակները բռնարարեցին կանանց, մատաղ աղջիկներին: Բռնարարում էին ծնողներին և սօզականների աչքի առաջ. պատկերը զարհուրելի ու քստմնելի էր, նկարագրութեամբ ստեն մի հնարաւորութիւնից դուրս: Եղան ինչպարութեան և անձնատուութեան դէպքեր: Ֆրէյլիսը, երմօլայիլը և հաջիկը նախկատոր կերպով հրածեղտ տիմ ժողովրդին և հիւսացան կօզակներին երգերի ուղեկցութեամբ: հայ զիւղացիները սոսնատարալի դրութեամբ մէջ են: Կատարած բռնութիւններն ու թալանը յիշեցնում են Դեղթիմուրի, Զինգիլեանի, Շահաբասի ժամանակները: Նայնլիսի գագանութիւններ կօզակները կատարել են նաև ուրիշ նայնլիսի զիւղերում: Նորագոյն տեղեկութիւններ, քաղւած ակահատեսներէց, անկարագրելի են: Թիֆլիսի նայոց շրջաններում վրդովմունք մեծ է: Փոխարքային ներկայացու պատգամաւորութիւն՝ պահանջելով պատմել յանցաւորներին: Նթէ կառավարութիւնը այս անգամ և՛ երկրիսի վերք բռնէ՝ յեղափոխական խմբերը հարկի կրտսի պիտի գամ՝ յարգել տուլու տրդարութիւնը:

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Հ Ա Ր Յ Ը

Ե Ի Ի Տ Ա Լ Ի Ո Յ Պ Ա Ր Տ Ա Կ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը

Վերջի հիւրերնկարում ենք Գաշնակցութեան պաշտօնական օրգանի էջերում ներկայ յօլածք, որ պատկանում է խոտլացի մի պրօֆեսորի գրչին և զբաղւած է յասկապէս «Գրօշակի» համար: Յօդուածագիրը, որ թագնուած է կեղծ անունով, հայկական դատի ջերմ բարեկամներէյ մէկն է, մասնակցող մեր հարցի պրօպագանդին խոտլայի մէջ և ջերմ կազմակերպ խոտլական կառավարութեան վճռական միջամտութեան յօլուած թիւրքահայ դատի շատախոյթ լուծման:

Եթէ ուշիուշով դիտելն այն պատճառները, որոնց համար թիւրքիան, ամենամարդ կերպով, կը հալածէ հայերը, և Լեւոնիան, որ սակայն շատ բիչ կը միջամտէ Պալքանեան և Կրեւտէի ժողովուրդներու պաշտպանութեան համար և անխռով թոյլ կուտայ որ այս կոտորածները կատարելն, դժուար չէ տեսնել որ մէկ պատճառ միայն կայ այս կրկին իրողութիւններուն, այն որ Գերմանիան պաշտպան և զօրավիգ է Թիւրքիոյ Այս ուժն ու պաշտպանութիւնն է, որ թոյլ կուտան սուլթանին բանի տեղ չը դնել Լեւոնական կառավարութիւններու ղգացումները և փափաքները, այս ուժն ու պաշտպանութիւնն է որ, Լեւոնայի մէջ ահաւոր պատերազմ մը առաջ բերելու վտանգ, կը կանգնեցնեն պետութիւնները, որ սակայն կուզէին միջամտել հայոց ինպատու բան մը ընել, անոնց օգնութեան հասնելու համար:

Գերմանիոյ այդպէս ընելուն պատճառը շատ պարզ է. միևնոյն պատճառն է որ զայն կը մղէ իր խորհուրդներով, սպաննորով, զէնքով և դրամագլխով, օգնել Թիւրքիոյ՝ Մակեդոնիոյ ժողովուրդներուն դէմ մղած կռիւն մէջ: Թիւրքիոյ պահպանութիւնը և կոտորածները Գերմանիոյ համար անհրաժեշտ են, որովհետև արևելքի մէջ ապագայ նուաճումներու ճամբայ կը բանան անոր:

Իրողութիւն մըն է թէ, բոլոր անոնք որ կը հետաքրքրուին այս հարցով, գիտեն որ Գերմանիան կը սննչայ միջերկրականեան մեծ պետութիւն մ'ըլլալու ուստի կուզէ Միջերկրականի վրայ ազատ դուռ մը ունենալ (ասոր համար է որ քիչ մնաց Քրանսայի հետ պատերազմ ընէր Մարօքի առթիւ), Ազրիականի վրայ կուզէ Տրիեստը ունենալ իբր վաճառականութեան դուռ (այս է պատճառը որ կը մղէ Աւստրիան ամենախիստ կերպով հալածել Հապսուրգներու հպատակ խոտլացիները), կուզէ գրաւել բոլոր Աւստրիան (այս պատճառով Գերմանիոյ համագերմանականները հոն սարսափելի պրօպագանտ կրնեն և Աւստրիական կառավարութեան տէրը ըլլալով՝ զայն իրենց յաղթութեան և անոր կորուստին կը գործածեն) և կուզէ աշխարհակալել բոլոր Պալքանները (ասոր համար է որ կը կուզէ այդ երկրի բոլոր անկախ պետութիւններուն դէմ և իր բոլոր ուժով կ'օգնէ սուլթանին արգելելու որպէսզի այդ ժողովուրդները, որ դեռ իր հպատակներն են, չազատուին, որովհետև այդ ատեն իր ծրագրին իրագործումը մեծապէս պիտի վտանգուի):

Բայց երբ Գերմանիան Պոլիս կամ Սելանիկ հասնի, այդ պիտի համարի դէպի Արևելք իր առաջխա-

ղացութեան առաջին հանգրուանը միայն, ահա թէ ինչու քոքը Ասիոյ մէջ կը պատրաստէ այն միւս ճանապարհը շատ գիտնականօրէն կազմակերպուած և կորովիօրէն գործադրուած աշխատասիրութիւնով մը: Այդ երկրին ամբողջ տնտեսական կեանքը գերմանացիներու ձեռքն է, որոնք կը շահագործեն անոր հողագործութիւնը, առևտուրը, ճարտարարեստը, հանքերը և այլն: Երկրամուկն որ, Իւսկիւտարէն պիտի ձգուի մինչև Պարսկական ծոցը և քոքը Ասիոյ երկայնքը և լայնքը կտրէ անցնի, նպատակ ունի, մէկ կողմէն այդ երկիրները Գերմանիոյ բացարձակ տնտեսական մենաշնորհը դարձնել և միւս կողմէն դէպի Միջին և ծայրագոյն Արևելք գերմանական արշաւանքի ճամբան բանալ:

Արդ, այս ճամբուն էն կարևոր կէտին վրայ, որ անառիկ բնական ամրոց մը կը կազմէ, կը դանուի Հայաստանը, ուր կը բնակի աննուաճելի ժողովուրդ մը, որ ամէն բանի պատրաստ է իր ստրկութեան վերջ դնելու համար: Ահա թէ ինչու հայկական կոտորածներն ևս հարկաւոր են համապետականութեան առաջխաղացութեան համար դէպի Հնդկաստան և Ծայրագոյն Արևելք, ինչպէս մակեդոնական ջարդերը հարկաւոր են պալքաններուն սիրելու համար: Ահա թէ ինչու Գերմանիան կ'օգնէ Թիւրքիոյ անոր կոտորածներուն մէջ, ահա թէ ինչու զայն կը պաշտպանէ միւս պետութիւններուն դէմ, որոնք կուզէին արգելել այս սարսափները:

Արդ, այս պետութիւնները պէտք է որ հետզհետէ իրենց ուղագրութիւնը դարձնեն այս հարցին վրայ, որովհետև զուտ մարդկայնական շահերն անդին կանցնի, շահեր որոնք կը մղեն մարդիկ անմեղներու կոտորածներուն դէմ բողոքելու: Այդ հարցը կեանքի և մահու, անկասութեան կամ ստրկացումի հարցն է Միջերկրականի ազգերուն համար: Ներկայիս խոտլոյ, Քրանսայի և Անգլիոյ մէջ սերտ համաձայնութիւն կայ. իրենց մէջ բաժանած են ազգացութեան գօտիներ առանց ունէ ժողովրդի իրաւունքները բռնաբարելու: Սակայն այս համաձայնութիւնը, այս անգործութիւնը գոյութիւն ունենալէ պիտի դադրի իսկոյն եթէ Գերմանիան Միջերկրանի մէջ ոտք կոխէ: Իր աղմկայոյզ և բուռն բաղաբանութիւնով ամէն բոլոր պիտի սպառնար պատերազմը հոտեցնել եթէ Միջերկրականի պետութիւնները անոր խոնարհ ծառանքերը չըլլային: Իբրև բաղաբանութիւն և խաղաղասէր ժողովուրդներ՝ բնաւ մեր շահերուն չգար այդ: Միջերկրականի մէջ Գերմանիոյ յաղթանակը եթէ ընդլծէ ալ միւս պետութիւններ կամ ստիպէ զանոնք միշտ արթուն մնալ, պիտի մղէ մեր երկիրը բացարձակապետութեան ճամբուն մէջ, պատերազմի ճամբուն մէջ իր բոլոր արհաւիրքներով: Բնական է որ հակառակէինք սոքոր:

Միջերկրականի պետութիւնները արդէն ամէնքն ալ այս պահուս, Ալթէզիրասի խորհրդաժողովին համաձայնած են Միջերկրականի մէջ Գերմանական ունաճութեան առաջին փորձին դէմ: Բայց Գերմանիան շատ յամու է և գոռով նորէն այդ փորձը չկրկնելու համար այս ու այն հարցին մէջ: Հերթ է որ դէպի Արևելք առաջխաղացութեան մէջ քայլեր առնէ. մենք արդէն ապացոյց մը ունինք, երբ թասուս կղզին, Սերանիկի դիմաց, հանքային շահագործումի ձևին տակ գրաւեց և ուր փոքրիկ պատերազմանաւ մը պիտի պահէ: «Գերմանիոյ, իբր

Միջերկրական պետութիւն՝ սկզբնաւորութիւնն է այս Ամէն հաւանականութիւն կայ ուրեմն որ ան առաջ մղէ իր գործունէութիւնը թէ Պալքաններուն, թէ Փոքր Ասիոյ մէջ ի վնաս Մակեդոնացիներուն և Հայերուն:

Ինչ պիտի ըլլայ եւրոպական միւս պետութիւններու գործը, քանի որ Գերմանիան ծածուկ կուսելով իրենց դէմ, չեն կարող անոր դէմ պատերազմ յայտարարել և բռնադատել որ փոխէ իր քաղաքականութիւնը: Անշուշտ, իր օրինակին հետեիլ և անոր դէմ գործել խաղաղ զէնքերով: Լս այս ասպարէզին վրայ ինչ որ ցարդ ըրուած է՝ կարող է օրինակ ծառայել վաղուան ընելիքին:

Պալքաններու մէջ Անգլիոյ, Ֆրանսայի, Իտալիոյ բիշ շատ ակներե գործունէութիւնը կը ձգտի հոն բնակող ժողովուրդներուն համադաշնակցութեան, միութեան, և շարունակ առաջադիմութեան. կը ձգտի՝ դեռ աւստրիական և թրքական հպատակ եղողներուն համար, լաւագոյն ըէժիմի մը որպէս զի անոնք ալ աւելի կամ նուազ մօտիկ ապագայի մը մէջ, մաս կազմեն այս համադաշնակցութեան: Այս համակոյտը որ Արիւսկանէն Սև ծով կերթայ, Ալպաններէն Արիշիպեղագոս, վիթխարի բար գայթակղութիւն մը պիտի կազմէ՝ Գերմանիոյ դէպի Պօլիս առաջացումին դէմ, նոյն իսկ անկատարութիւնները ջանալու են որպէս զի Թիւրքիան բարեւի որ իր շահը կը պահանջէ հետեիլ եւրոպայի ազատական երեք պետութիւններու խորհուրդներուն և ոչ Գերմանիոյ. որովհետև անոնք ոչ մէկ ցանկութիւն չունին Թիւրքիան բաժան-բաժան ընելով մէյ մէկ կտոր առնելու, մինչդեռ Գերմանիան կը պաշտպանէ թիւրքիան որ մինակ ինք կարենայ կլլել:

Այս քաղաքականութիւնը, դժբախտաբար, չի տար բոլոր սպասած արդիւնքը, ինչ որ ազատական տէրութիւնները կը կամենային և Մակեդոնիոյ ժողովուրդները կը բաղձային՝ սակայն անուրանալի է որ այդ քաղաքականութիւնը զօրեղ կերպով խոչընդոտ կը հանդիսանայ համագերմանական ծրագրին և յամբարէն բայց ապահովօրէն կը պատրաստէ լաւագոյն ապագայ մը:

Բաւական է գիտել Փոքր Ասիոյ քարտէսը տեսնելու համար որ արևմտեան պետութիւնները հոն իրերու նոյնքան նպաստաւոր պայման մը կը գտնեն ինչպէս Պալքաններու մէջ, որ թող կուտայ անոնց համագերմանականութեան սպասարկի անիւներուն մէջ նետել ամենագէշ փայտերը, այնպէս որ Գերմանիան ամենափոքր պատրակ մը չկրնար ունենալ բացատրութիւն պահանջելու կամ վրէժ սպառնալու: Արդարեւ, հայերը Փոքր Ասիոյ մակեդոնացիներն են. անոնք ևս նոյն ձամբուն վրայ կը գտնուին, ուրկէ պէտք է անցնի համագերմանական արշաւանքը դէպի Պարսկաստան և Հնդկաստան իջնելու համար. անոնք ալ կրնան մեղի անհուն ծառայութիւն մատուցանել այդ ձամբան կարելու համար և ազատուիլ մեզ ազատելով: Բայց, այս ծառայութեան փոխարէն, որը կարող են և կուզեն մատուցանել իւրոպային, պաշտպանելով զայն Գերմանիոյ դէմ՝ պատերազմել և անոր ստրկանալէ, պէտք է օգնել հայերուն, թրքական հարստահարութեան դէմ

իրենց պայքարին մէջ, գոնէ այն չափով որքան մակեդոնացիներուն, իրենց այնքան անհրաժեշտ և սակայն այնքան համեստ բաղձանքներու իրագործման համար: Մենք անոնց անբաւ ծառայութիւն կը մատուցանենք. բայց, փոխանակութեան մէջ, մենք ենք միշտ որ պիտի շահինք, որովհետև բիշեր կը հասկանան զարհուրելի դաժանութիւնը այն պայքարին որ ցարդ հայերը կրած են և որը, պիտի ստիպուին վաղը շարունակել կրթ Գերմանիան, ճարահատ, վերջին պատերազմը մղէ յաղթութեան համար՝ որը անոր պիտի տայ աշխարհի կայսրութիւնը, կամ պարտութեան համար որ վայն, միջազգային քաղաքականութեան մէջ, երկար տարինու համար չիք պիտի ընէ:

Այս այսպէս ըլլալով, ո՞րն է այն պետութիւնը որ հարցին վրայ այս տեսակէտէն նայելով, հայանպատ շարժման գլուխ անցնի: Փրանսան չէ, որովհետև նա արդէն շատ զբաղած է՝ Արևելքէն իր սահմանը և Մարօքի կողմէն Միջերկրականի մուտքը Գերմանիոյ առջև արգիլելու համար: Անգլիան ալ չէ, որովհետև շատ զբաղած է թէ Հիւսիսային և թէ Պալթիկ ծովերուն մէջ, ինչպէս նաև ճիւղալթայի նեղուցին մէջ, գերմանական շարժումները կեցնելու համար: Իտալիան ուրեմն ամենէն ազատն է. ուստի անոր կիլիսայ մանաւանդ, խաղաղութեան կամ պատերազմի մէջ, Պալքանեան և Փոքր Ասիոյ ժողովուրդներուն օգնելու գործը: Լս պէտք է ալ ընէ, որովհետև ամենէն աւելի շահ ունի արգիլելու համագերմանական տիրապետութիւնը Միջերկրականի մէջ, քանի որ ամէն կողմէ շրջապատուած է այդ ծովով (ինչ որ Փրանսայի և Անգլիոյ համար նոյնը չէ), և Միջերկրականի մէջ, գերմանական տիրապետութեան պահուն, մինչդեռ Ֆրանսա և Անգլիա շատ մեծ վնաս պիտի կրէին, Իտալիոյ համար մահ պիտի ըլլար և վախճանը անոր բոլոր ազատ և անկախ կեանքին: Բայց, նաև աւելի աղնիւ և աւելի բարձր պատճառներով, Իտալիան է որ պէտք է առաջին տեղը բռնէ հայանըպատտ պայքարին մէջ: Հայաստանը, ինչպէս Իտալիան, բարձր լեռներու և արգասաւոր դաշտերու երկիր մըն է, ան ալ կը գտնուի այն ձամբուն վրայ ուրկէ կ'անցնին էն կարևոր աւետարական փոխանակութիւնները, և ինչպէս Իտալիան, եղած է և է դեռ ամենաառաջադան ժողովուրդներու փառասիրութեան առարկան. ան ալ պայքարած է իր անկախութեան համար և անոր պատմութեան մէջ քաղաքակրթութեան հոյակապ էջեր կան:

Այսպէս հայաստանը հազար անգամ բաժան բաժան եղաւ և շահագործուեցաւ անթիւ թշնամիներէ. պէտք է որ այժմ ան ալ ձևոք բերէ իր անկախութիւնը, իր ազատութիւնը միւսնոյն պարագաներու մէջ՝ ինչպէս Իտալիան՝ որ Գերմանական լուծէն ազատեցաւ, երբ, Ֆրանսան և Անգլիան հասկցան որ ուրիշ ոչ մէկ միջոց չկար Գերմանական ամբարտաւանութիւնը ևս մղելու համար: Իտալիան պէտք է անոնց յիշեցնէ որ այս ազատութեան, խաղաղութեան և յաւաճութեան մութեան գործը կը վերջանայ միայն այն ժամանակ երբ համագերմանականութիւնը վնասելու անկարելիութեան մէջ դրուի. և ատ կ'իրագործուի՝ օգնելով հայերուն, ինչպէս մակեդոնացիներուն, որ ինքնավարութիւն ձևոք բերեն, որպէս զի կարող ըլլան պատար կազմել գերմանական արշաւանքի ձամբուն վրայ: Լս Իտալիան՝ շղթաներէն և սարկութիւնէն դեռ մահա-

ձմրիկ իր բաղուկները պէտքէ դնէ ի պաշտպանութիւն ժողովրդի մը, որ այսօր՝ երէկի տառապանքներով կը տառապի և իր հրաշալի յատկութիւններով ցոյց կուտայ որ մեծապէս արժանի է ազատութեան, որով պիտի կրնայ լայն և հզօր հարկաբաժին մը տալ աշխարհի առաջադիմութեան:

ՎիՏՏՕՐԻՍ Ր. Դի Օլիվերի

ՀՌՈՒՄ
4 սարկի, 1906.

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Վ Ի Ճ Ա Կ Ի

Ն Ա Մ Ա Կ Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ա Յ Է Ն

(Բարաւճ եւ յոյսով ու պիտի մի նամակին)

Հալէպ, մայիս 5

Հայերու դէմ ժամանակէ մ'ի վեր սկսած նոր խըստութիւններն և ձերբակալութիւնները կը շարունակուին:

Վերջերս Զէյթունէն, Մարաշէն, Ատանայէն և Հաճընէն նոր ձերբակալածներ բերին հոս: Առհասարակ աչքի վարնող հայերու վիճակը շատ վատ է, մանաւանդ Զէյթունի հայերունը: Այնտեղի ղինւորական հրամանատարը վերջերս մեռաւ: Այս ձերբակալութիւններու և ձեռք առնւած խտուրթիւններու պատճառը ան էր: Նոր հրամանատարը իր պաշտօնի գլուխն համելուն՝ պիտի սկսի տեղւոյն վրայ բննել խնդիրը և բնութեան արդիւնքը պիտի տեղեկագրէ Հալէպ: Գըլխատարաբար Զէյթունի նկատմամբ դործադրւած խըստութիւններու հետեւանօք տեղւոյն առաջնորդ Խապահան վարդապետը իր հրաժարականը ներկայացուց, որ չ'ընդունեցաւ: Հայոց շրջանակներու մէջ կը պատմեն, թէ Զէյթունի Առաքելէց Տ. Արրապետ քահանան այս դործերու մէջ շատ վատ դեր կը խաղայ:

Հալէպի նոր կուսակալ Նազըմ փաշան (Տիգրանակերտէն հոս փոխադրւած) շատ անդուծ և միանգամայն հայու դահիճ մըն է, և նա է որ շրջակայ վայրերու մէջ իր բաղադրական յանցաւոր ձերբակալածները Հալէպ փոխադրել կուտայ, յանցաւորները ինք անձամբ բննելու և դատապարտել տալու:

Ռուսաստանէն նոր գաղթած չէրքէզներ՝ թւով տասն հազարէն աւելի, տեղաւորւեցան Սիլիկիոյ որոշ կէտերու վրայ, մասնաւորապէս Զէյթունի շրջակաները: Այս անկոչ հիւրերու համար «իսնէ» կը հաւաքուի — մինչև իսկ բնութեամբ: Ամէն տեսակ հարկեր նոյնպէս վերջին ծայր խտուրթամբ կը ժողվին: Ընդհանրապէս Սիլիկիոյ վիճակը շատ աննախանձելի է:

Յուլիս 4

Թիւրք կառավարութիւնը Զէյթունի 1895-ի պատերազմի տասնամեակը կ'ուզէ տօնել... վրէժխնդրութեամբ: Զէյթունի վրայ շարագանց ներդիւ և անհասնողութիւնի հսկողութիւն, բոլոր բաղադներու մէջ՝ իբր բաղադական յանցաւորներ՝ երիտասարդներու հաւաքական ձերբակալում, և ինչ և ինչ: Ահա փաստեր: Ատանայէն 6 հոգի ձերբակալուելով հոս փոխադրուեցան: Մարաշ ընտանաբնած են 25 է աւելի անձինք և ժողովրդ Զէյթունէն Մարաշ պիտի բերուին 25-ի մօտ նոր ձերբակալուածներ: Զէյթունի դրութիւնը շատ տագնապալի է:

Բաւական ժամանակ զօրանոցի մէջ գտնուող զօրքեր ամբողջ շաբաթներ առանց հանելու կը պահուին գիշերները և փոքր առիթի մը կը սպասէին ժողովրդի վրայ յարձակելու:

Ինչպէս յայտնի է, 1895-ի հաշտութեան պայմաններէն մէկն էր, որ թիւրք կառավարութիւնը Զէյթունի մէջ զօրք չը պիտի կրնայ մտցնել՝ առանց գիտութեան եւրոպական պետութիւններու: Իսկ վերջին ձերբակալութիւններու առթիւ ահա փին թւով ղինւորներ մտած են Զէյթուն: Նշանները լաւ չեն: Թիւրք կառավարութիւնը, կ'երևի, յարմար առիթ կ'որոնէ իր մշտական ծրագիրը գործադրելու:

Ն Ա Մ Ա Կ Ս Ա Ս Ո Ւ Ն Է Ն

(Ալիմատեսի գրած)

Յուլիս 5

Պատուն կառուցւած զօրանոցները, ինչպէս գիտէք, չորս կէտերու վրայ հիմնւած են. առաջինը՝ Տափիկ, երկրորդը՝ Ամալի նոր եկեղեցւոյ մօտ, երրորդը՝ Տալարի Աերին գիւղ և չորրորդը՝ Վէլիէ Գուզան՝ Բլքարի մօտ Իւրաքանչիւրի մէջ կը մնան չորս հարիւրէն մինչև հինգ հարիւր ղինւոր: Սակայն հետզհետէ կը պակսեցնեն. բայց ինչ օգուտ, ժողովուրդին այնպէս նեղութիւններ կուտան, որոնք նկարագրութիւնը մեր ուժէն վեր է: Արդէն անոնց դադանութիւնը բոլորին յայտնի է՝ մանաւանդ հայերու դէմ: Ժողովուրդը որւան հայի կարօտ է: Մուշի դաշտէն վերադարձածները իրենց համար մէյ մէկ հիւղակ սարքեր են, և երջանիկ են Մշոյ դաշտի ժողովրդէն:

Իսկ Մուշի և դաշտի մէջ թահսիւտարներ նոր օրէնք հաստատած են: Օրինակի համար, զիւղի մէջ եթէ կայ տուն մը որ կարող է իր օրական հացը ձեռք բերել, չբաւարներու տուրքն ալ անկէ կը պահանջեն. խեղճ զիւղացին արդէն ոչինչ չունի, իսկ քաղաքացին ստիպւած է սեպհական հողեր ծախել տաճիկներուն և այդպիսով աղատել իր հոգին:

Բանտարկեալներու թիւը չափէ դուրս է: Միայն Գաշտէն բռնաձեռնար. թիւր մօտ 400 է: Այլ բնութիւն կը կատարուի և ոչ օրինական պատիժ կը նշանակուի, այլ կը տատապին բանտերու մէջ կամայականութեամբ և սպորէն կերպով: Ամալի բէլիս Մանուկ, քեթիպ Մանուկ, Արախտ, Շէնիքի Միքայէլ խաբէութեամբ բռնուեցան, Բէն Մանուկ և Միքայէլ բանտի մէջ մեռան, միւս երկուքը դեռ կը մնան Հաւանական է որ երկուքն ալ մեռնեն շարժարանքով բանտի մէջ՝ ինչպէս ուրիշներ սպաննեցին զանազան տանջանքներով: Բանտարկեալներու անքիւր ինչպիսիք են:

Ահաւաստի մի քանի դէպքեր:

Չորստի Խարս, ուր թշնամին զո՛հ տած էր կոմիտէի Հիւանի բէկը, մերսնք յարձակում կը կրէն Բէգրեան էֆէնդու գաղան եղբայր Հասան շափուշի հրամանատարութեամբ եկած կանոնաւոր զօրքէ: Աերջիններու թիւր 27 էր: Մեռանք մինչև իրիկուն կուէլով բոլորն ալ ապահով դուրս կ'եջնեն: Միայն ճանապարհին՝ մթութեան և անձրևի պատճառով՝ մշեցի Լոյծ բարձր փուլէ մի վար կիշնայ և կը մեռնի: Մի այլ յարձակման միջոցին մեր աղերք դարձեալ անվնաս դուրս կուգան, սակայն թշնամին կրակի կուտայ գիւղի ամբողջ շինութիւնները:

Մի այլ դէպք: Ալիմատէս՝ մերձք կը պաշարուին աղօթարան շքացած. մինչև երեկոյ կը կուէն երկու հազար ղինւորներու և շրջակայ բոլորու հետ՝ Հաջը ֆերբիս առաջնորդութեամբ. մերսնքն կը նահատակուին կոմ Զէթուն, Խաղաղի Մուսն, Մանիկի Պոզէն, Թարբաթաղ, Աբանցի Մուրադ և Խարօն, Բերդակցի Մարտօն, Լեւոնը, ալիմատէսի Մուսուր, իսկ թշնամուց քսան անգամ աւելի:

Արգալանքի մէջ վարդենիցի Մուրատ, արմերացի Արամ եթէն բնկերներով առաւօտէն մինչև երեկոյ կը կուէն:

Յրօնքէն զօրք կը հասնին Հոյ կուռօղներու փամփուշտները կը հասնին և դրեթէ բոլորն ալ գաշունահար կը լինին։

Ընդհարման մի այլ դէպք ալ Ալեքան կը պատահի Հոն կը մեռնին մերանցմէ խառնողի Մկրտն, և արախի Մօսոն իսկ Բէրիմ աղան և իր պաշտպան զօրքերը կ'ուզորիւին Մեմետի գոգրը Ամբողջ գիւղ կը թալանւի, ինչպէս դէպքի բռնած միւս դիւղեր։

Ն Ա Մ Ա Կ Վ Ա Ս Պ Ո Ւ Ի Ր Ա Կ Ա Ն Է Ն

ՎԱՆ, 13 յունւար 1906

Թաւանէս երկու ամիս առաջ՝ շաբաթ օր, Անդր-Մաշտուկ գիւղի ճամբուն դէպի Արտամէտ տանող «Գէօղի 2օր» կողմէ տեղը կը սպաննեն Մաշտուկ գիւղացի Պաղտիկ երիտասարդը (30—35 տարեկան) իր կնոջ հետ և իշխնիգոմ գիւղացի 60 տարեկան ծեր Մարգարը։ Ա՛րքինս Բերդակ գիւղէն երեք իշաբեռ ցորեն կը փոխադրէ եղեր—վարձով իր ապրուստի համար։ Իսկ Պաղտիկը սպանւած է Արտամէտի մօտ, երբ կը կնոջ հետ քաղաքէն կը վերադառնար, ուր տարած էր իր կինը՝ աչքերու հիւանդութիւնը բժշկի ցոյց տալու։ Շաբաթ ճաշի տեսնները Արտամէտի մօտ անոնց երեքին անցնելը տեսնողներ կ'ըլլան։ Ա՛նցնի երեք օր, ոչ մի լուր։ Երկուշաբթի յանկարծ իշխնիգոմի մէջ կ'երևան անոնց էջերը դատարկ, առանց համետի։ Մարգարի տղան իրենց գիւղացի երիտասարդ մը միտսին առած իր հայրը փնտաւելու կ'ելլէ։ Ճամբան ոչ որի չհանդիպելով կը հասնին Արտամէտ, հարց ու փորձով կ'իմանան, որ շաբաթ Պաղտիկի և անոր կնոջ հետ անցեր ու դէպի գիւղ է եկեր։ Մինչ այս մինչ այն գիւղի միւս երիտասարդները փնտաւելու կ'երթան և կ'սպաննելով ձորը կ'իջնեն և դիակներու հանդիպելով, առանց ձեռք տալ գիւղ կը դառնան և եղելութիւնը կը պատմեն. իմաց կը տրւի կառավարութեան, բայց կ'անցնին օրեր և հազիւ ութերորդ օրը կուգան քննիչները և բժիշկի բարօրը ցոյց կուտայ որ Պաղտիկը մերկացուցեր են և յետոյ վերևի հին իշխնիգոմ հազցուցեր, ձեռքն ու ոտքը կապեր և ապա խեղդեր են։ Մարգարը չեն խղդեր, որովհետև ոչինչ ունի եղեր իր մօտ. միայն մահացուցեր են մեծ սալ-քար մը դնելով կուրծքին և ստամոքսին վրայ։ Կուրծքի վանդակը և կողերը ջարդուած են։ Այնք հեռացած է մարդիկներէն բան բայլ դէպի բարձր տափարակ տեղ մը, ուրկից մարդիկ չէին կարող տեսնել յայտնի չէ թէ ինչ նպատակով... և այնտեղ բարով զարկեր են գանկի յետին մասին, ուրկից ուղեղը դուրս է ժայթքեր և երեսի կողմէն ալ զարկեր և կ'ակը ջարդեր են և ապա նորէն մեծ սալ մը բարձրացուցած են կուրծքին։ Գողան ոճրագործներու այդ արարքը թալանի՞ թէ վրէժխնդրութեան արդիւնք է... թէ մինը և թէ միւսը։ Բան մը որ շատ բիւզ կը պատահի, այն ալ ճանապարհին կին սպաննելն է։ Ա՛րքիթաղբի որ չարագործները ծանօթ մարդիկ եղած են և իրենց ոճրագործութիւնը ծածկելու նպատակով կ'սկան ալ չեն խնայած։

Քննիչները խրոխտանօք յանդիմաներ են սպաննողին եղբայրը, թէ ի՞նչպէս անմիտ և սառնասիրտ կը գտնւի եղբօրը սպանութեան հանդէպ և ի՞նչու չէ եկած «հիւքիւմսթ արգուհալ» տալու։ Արդեօք գիտէք թէ ի՞նչ

կը հասկցել այս դարձածքի տակ, այն որ կարող են մեղագրել եղբայրասպանութեան մէջ։ Այս դժոխքի երկրի մէջ անհաւանական բան չկայ։

Անցեալ տարւան յունիս ամսին նոյն այդ ձորի մէջ 18—20 տարեկան Անդր գիւղացի երկու երիտասարդներ աւելի անգութ և բարբարոսական մահով սպանուեցան—գաշոյնի անթիւ հարւածներով— զոհ երթալով թշնամութեան և վրէժխնդրութեան։ Եկան քննիչները և սպաննողներու ազգականներու վրայ արեան բիծ գտան։ Իւր հա ոճրագործները գտնուած են... Անոնք ուրիշներ չեն՝ բայց եթէ իրենց իսկ ազգականները, այսինքն սպաննողներէ մէկու եղբայրը և միւսին հօրեղբայրը, որոնք անմիջապէս բանտարկեցան իբրև ոճրագործներ։ Բայց ինչ կարող է լինել այս եղբայրասպանութեան և որդեսպանութեան շարժառիթը։ Թրքական քննիչներու ոճրալիցած գանկը գտած է նոյն դրդապատճառը— սպաներ են որովհետև կ'ուզէին անոնց բաժին ընկած «մախ» տէր դառնալ։ Ամբողջ տարի մը խեղճ թշուառները բանտ նստան, գործը դնաց Պօլիս, միակ դրական ապացոյց չալվարը, որի վրայ արեան բծեր նկատուած էին, պահանջեցաւ Պօլսէն։ Ուղարկեցին ա ղ ո գ ու թ ե ա ն մ ե ծ ա տ ե ա ն ը և քննութիւնը ցոյց տուաւ, որ արեան բիծը մարդկային արեան չէ, այլ կենդանու և Ատեանը անպարտ հռչակեց մեղադրողները։

«Շալվարի» տէրը ազատ արձակեցաւ. իսկ այդ անմեղ զոհերէն միւսին, որ արգէն մեռած էր բանտին մէջ, ինչ ի՞նչ մեղադրանքով 7 տարի «հէօքմ» եկաւ. իսկ ան արգէն յաւիտեան դատապարտուած էր... մեռած։ Ուրեմն զարմանալի չէ, որ նոյն օրուին ալ այս խեղճերու գլխուն խաղան... Համիտական արդարագատութեան յատկանշական գծերն են ադոնք։

ԿՈՎԿԱՍՏԱՆ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄՆԵՐ

ԻՐՈՒԹԻՒՆԸ ԾՈՒՇՈՒ ԿՈՂՄԵՐՈՒՄ

Շուշի, մարտ 2

Քաղաքի և դաւառի դրութիւնը նոյնն է։ Գեներալ Գօօշչապօլի տարածած երկիւղը հայերին բաւական սուղ նստեց. գործիչներից շատերը հալածուեցին ու քարտէսեցին և այդ պատճառով հմուտ գործողների պակասութիւն է զգացուում։ Գաշնակցութեան ստանձնած դերը և պատասխանատուութիւնը շատ մեծ է։ Ժողովուրդը Գաշնակցութիւնից հրաշքներ է սպասում, նրա վրայ մեծ յոյսեր ունի իսկ գործիչների պակասութիւնը յաճախ արգելում է կողմակիցութեան՝ իրականացնելու իր ծրագրի այս կամ այն կէտը։ Անեղամիտ կառավարութիւնը հայ ժողովրդին զինաթափ անելուց զատ՝ պատճառ է դառնում ժողովրդին յաւակից եւանդուն երիտասարդ ոյժերը նրա միջից բանի դուրս կրթելու։ Առանց ղեկավարների ժողովուրդը վտանգի դէպքում բնականօրէն իր անելիքը որոշել պիտի դժուարանայ։ Իսկ այդ վտանգը գարնան օրերին սև ամպի պէս ծանրացած պիտի լինի մեր ժողովրդի գլխին, երբ թուրք «համախնդր խմբերով դէպի լեռներ բարձրանալ ուզենան։ Այդ պարագաները ի նկատի ունենալով՝ պատրաստութիւնները պիտի կրկնապատուեն։

«Շախտի» օրը թուրքերը վտանգաւոր դիրքերը դրաւեցին՝ կարծելով թէ հայերը յանկարծ կը շրջապատեն իրենց և կը կտորեն։ Մեր կուրայած հարեանները դեռ չեն համոզուել թէ հայր ընդունակ չէ առանց յարգելի պատճառ

և ի յարձակել թէկուզ իր թշնամու վրայ, վատորէն օգտւելով նրա կրօնական արարողութեամբ զբաղած լինելու յարմարութիւնից: Առաւփարութիւնը խիստ միջոցներով վնասում է մեր երկու լաւ ոյժերին, որոնք ի չարիէ դիւրութեամբ ձեռք չեն անցնիր: Գլխաւոր պաշտօնեաների բռնած ընթացքը մեր շրջանում շատ մութն է և դժուար է վճարական հաւատ ընծայել նրանց կարգադրութիւններին:

Գօրջապար ը գալով այստեղ սկզբում մի շարք պահանջներ կրեց, սպառնալիքներ կարգաց, ան աւ գաւառները և թնդանօթի բռնեց թէ՛ հայկական և թէ՛ թուրքական կառավարիչի գիւղերը, մի քանի գիւղեր խուզարկութեան ենթարկեց, բայց համարեա ոչինչ չի գտաւ: Այժմ վերագործել է խանքենդի, իր մտ կանչել քաղաքապետին և և հարց ու փորձ արել, թէ արդեօք պատրաստ են կատարել իր դրած պահանջները—որոշ ժամանակում իրեն ներկայացնել խուզարարներն ու զէնքերը: Քաղաքապետը պատասխանել է, թէ խ ո ս վ ա ր ա ր ասելով պէտք է հասկանալ բոլոր քաղաքացիները, իսկ դալով զէնքին, նա ստել է. «ենթադրենք, որ հայերից ու թուրքերից հաւաքեցիք 100-ական հրացան, դրանով շարիքի առաջը ստած չէք լինի: Թէ հայերը և թէ թուրքերը նորից զէնք կրտանան, թէկուզ պատուով ուստի պէտք է աշխատել դրա առաջն առնել և թոյլ չը տալ որ նոր զէնք մտնի ժողովրդի մէջ»: Գօրջապար իբր թէ հաշուել է այդ մտքի հետ և հեռացել այնտեղից առանց իր պահանջների վրայ պնդելու: Միայն աւելացրել է, թէ ինքը գնալու է Թիֆլիս փոխարքային զեկուցում տալու և եթէ լսէ թէ Ըռուզում որևէ նոր դէպք է պատահել, իսկոյն կը վերադառնայ զօրքով և կ'իրագործէ այն ծրագիրը, որի համար եկած է եղել—այն է Գուրիայի վիճակին հասցնել Ըռուզ գաւառը: Ահա մի կառավարութիւն, որ պարծենում է իր կատարած աւերմանքներով: Ըռուզ մէջ կատարած տեր բների պատճառով Գօրջապարի խիստ պահանջը—գտնել ահաբեկիչներին, մնաց առանց հետևանքի: Երեկ լուր տարածւեցաւ, թէ Սիւնիքի Ալիանյու թուրքական զիւղում կօշակների և թուրքերի միջև կոխ է տեղի ունեցել ուր սպանւած են երկու կողմի: Երեկ մի չորսերակ զինուոր ուղարկեց դէպքի վայրը մանրամասնութիւնները յայտնի չեն:

Հաստատ աղբիւրից լուր ստացեց, թէ Պարսկաստանից, Փոյտակարանի վրայով, 20 բեռ աղմամթերը են անցկացնում Ըռուզի թուրքերի համար: Այդ մասին իսկոյն իմաց արեցաւ Գիւղիկի Գաշնակցական զինուորական խմբին՝ առաջը կտրել և խել այդ զէնքերը—աղմամթերքը:

ՉԱՆԳԵՂՈՒՐԻ ԾԵՂԱՆՈՒՄ

Փետրուար 14

Կովկասեան լրագիրները արդէն հաղորդեցին ընդհանրապէս Զանգեզուրի և մասնաւորապէս Ղափան մշտում կատարած արհեստները թիւնների մասին: Պէտք է նկատել սակայն, որ մի քանի լիցթաղութիւններ իրերի իսկութեանը չեն համապատասխանում: Հաղորդւած էր, օրինակ, որ Շահաւար բեկը կատարել է Անդեղախոթ զիւղում 200 երկնաներ և կանայք, մինչդեռ սպանւած է այդ զիւղում միայն մի կին: Սխալ էր և այն հեռագիրը, որ աւած էր Ղափանի զիւղերի մասին: Ընդհանրապէս Զանգեզուրում հայերը մեծ աջակցութիւն են ունեցել: Եւ այս կողմի թուրք ժողովուրդը բոլորովին ցանկութիւն չունի բնդհարելու: Թուրք մասան ահաբեկ վիճակի մէջ է:

Ղափանում Մոլէս զիւղն է աւերել: Բնակիչները ասպատակել են Արժանիկի զիւղում: Տեւել են միայն չորս վիրտուր Արժանիկից: Արտարները տուղջանալու վրայ են: Կիւթական կրտուսար մեծ է: Միայն չորս տուն է կարողացել ապաստել իր ունեցածը, իսկ մնացած տները կողքել են համարեա ամբողջ տնտեսութիւնը: Բարեբախտաբար կարողացել են ապաստել հայր, որ հարբում է եղել: Լղավարի և Զէյլի կիւրը ահաբեկ կերպարանք ունենալիս թուրքերի աւած տեղեկութեան համաձայն նրան-

ցից 200 չափ սպանւածներ կան: Այդ կուում հայերը մի քանի վիրտուր միայն ունեցան: Ղափանեանց եղել է Նիլքում բեկը: Հայ տղաների և Գաշնակցութեան զինուորների հերոսութիւնները անգնահատելի են: Տարբարատաբար դեռ չը բանկւած մասերում տիրում է անվտանգութիւն և դիւրից գիւղ յարաբերութիւնը դժուարացել է:

Ահաւոր դրութիւն է սպասում դարձանք, երբ թուրքերը պէտք է սար բարձրանան. այժմեանից Ղափանի հարիզօնը դնալով մթադնում, դառնում է մուսլ: Այդ կողմերում էլ ոչ ոք չէ հաստատում խաղաղութեան և հաշտութեան անմիա կատակերգութիւններին: Մեր բոլորի աւանջներն անգամ յոգնել են այդ խաղերը լեւուց: Հայ զիւղայինները դիմել են ներգործական միջոցների: Եւ Գօրջապարի ռմբակոծման լուրը չը լինէր, այս կողմերում թուրք զիւղերի պատիժը կատարեալ կը լինէր: Գօրջապարի օգնականը անցել է Սիսիան և այսօր լուր եկաւ, որ հասել է Արժանիկ: Սիսիանում ռմբակոծել է Բոնակոթ և Անդեղախոթ հայ զիւղերը, իսկ թուրքերի զիւղերից Հարին, Աղուտի, Աղուզի: Լսեցիք, որ ռմբակոծել է Արժանիկի մտ գտնուող թուրք Զարգախուր գիւղը: Առում են, որ Նիլքում բեկը փակել է: Ինչպէս յայտնի է, Զէյլի, Եղավարի վրայ յարձակողները եղել են՝ Բուրգուշարի թուրքերը: սեննենք այդ զիւղերից քանին են ռմբակոծելու:

Եթէ կառավարութիւնը չէզոք դիրք բռնէր, թուրք բեկերը կը սեննէին թէ հայերը ինչ հերոսութիւններ են ցույց տալիս: Ղափանի ոչխարային խոնարհութեան վարժ ժողովուրդը այժմ ապան է կտրել: Բոլորը կոխ են կանչում, բայց, իհարկէ, զեկավար ոյժերը աշխատում են զըսպել, որովհետև ժողովուրդը հիւճուել է քամել է նիւթապէս և սնտեսապէս:

Փետրուար 26

Թուրք բեկերը իրենց կրած անյաջողութիւններից յետոյ՝ բարեաշխնքների մէջ են բնկել և եռանդուն պատրաստում են՝ նորանոր արշաւանքներ գործելու ամբողջ Ղափանի և Գիւնեխուզի վրայ: Ամեն օր սպառնական լուրեր են գալիս: Զանգիւղան գիւղում թուրք բեկերի մտ եղել է բազմամարդ ժողով մասնակցութեամբ Պարսկաստանից եկած խաների: Կենտրոնացնում են մեծ ուժեր: Տեղեկութիւն կայ, որ մի-սաղիք են յարձակում գործել Մեղրիի բաժնի վրայ: Հվանիճորի, Կարճիանի և Լիշիկի կողմից, իսկ Ղափանի վրայ խոտանանի, Զէյլի, Եղավարի, Շիխաուզի կողմերից: Թուրք բեկերը զիւղերն ընկած՝ ամենախիստ միջոցներով ստիպում են թուրք ժողովրդին զէնք ձեռք բերել: Մէկ հարուստ թուրքի վեցերել են 200 ռուբլի և ուղարկել Պարսկաստան՝ աղմամթերի համար: Ղարազօլ գիւղի Ալի բեկ Զավանչիլը իր մարդիկը ուղարկել է Գարգիլու թուրք զիւղը փող ժողովելու՝ զէնքի համար, բայց զիւղի մուլան և ժողովուրդը դիմադրում են բեկերի մարդկանց: Ծագում է կոխ վիրտուրեւ են մի քանիսը Զինելու և յարձակուելու դէմ է եղել Օխտար թուրք զիւղի մուլան: Թուրքերի ջանք է գաւրն երբ մուլի մտ են գնում համազեւու, բայց անյաջող:

Թուրք բեկերի ծրագրերը խորասկզբու համար՝ հայերը Լըջօրէն պատրաստում են: Մի քանի օր առաջ Գաշնակցութեան երկու խմբերը անցան դէպի վտանգի վայրերը: Գօրիսի շրջանից նոյնպէս եկել են զինուորներ: Ըռուզով պէտք է գոյ բնկեր Մ... ստանձնելու ընդհանուր զեկավարի պաշտօն: Եթէ մտ ժամանակներս ընդհարումներ չը լինին, անկասկած զեղածիժող զարուսը բացւելու է սև, մուսլ և գփնակ օրերով: Լուր կայ, որ թուրքերը իրենց ամենավերջին ճիգերը գործադրելու են, սակայն ապարդիւն և անօգուտ ճիգեր: Հայերը պատրաստ են:

Գօրջապարի օգնական գնդապետ Աէնբըր ռմբակոծել է մի քանի տուն Զարգախուր գիւղից: Այսօր Գօրիսից եկած լուրերը հաստատում են, որ զնդապետը իսպառ այրել է թուրք Ալիանյու (կանոնաւոր աւազակաբուն է) Մազմաղակ և այլ գիւղերը: Գիւղը մանելիս՝ թուրքերը դիմադրել են գնդապետին և այդ պատճառով նա ռմբակոծել է գիւղը, կօղակները կտորել են բաւական թուրքերը: մտ 20 չորի էլ ձերբակալւած՝ ուղարկել են Գօրիսի բանտը:

Թուրքերը պայանել են Շվանիձորեցի երեք անչափոք հաս պատանիների և Վառնիսի դիւղի մարաքները կրկին այրել են և կտորտել վեց ջրաղացներ: Օխչի տանող ճանապարհին Ջէյվի ամրոցների մօտ կրկին թալանել են մի քանի հայերի: Գաւառապետից խիստ կարգադրութիւններ կայ պրիստառի վրայ, հայերից և թուրքերի) ստորագրութիւն տանելու, որպէսզի յանցաւոր կողմը յանցաւորներին յանձնի կառավարութեան ձեռքը, հակառակ դէպքում գրաւելու են նրանց անշարժ կայքերը:

Աօղակների խմբերը քշայրին և այժմ մի հարիւրակ մի այն մնում է Արծուանիկ գիւղում: Հայ կուսակցներից մի քանիսը՝ որոնց վէրքերը շատ վտանգաւոր և անյուսալի էին, այժմ առողջանում են և շուտով կրկին գէնքը ձեռք կառնեն պաշտպանելու ժողովրդին:

Մեր ժողովրդին խորին վիշտ պատճառեց հերոս Ստեփանեանցի և 24 կարիճների մահը: Երևի, Գրոշակում ըսյ կը տեսնին նրա լուսանկարը և կենսագրութիւնը: չը մուսնաք բաժնի հասնել և մեր կողմի գեղապայիններին, որոնք երկար, շատ երկար չը պիտի մուսնան յեղափոխական մարտիկի անունն ու գործը: . .

ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ՌՈՒՍՍՍՏԱՆԸ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՌՈՒՍՍՏԱՆՈՒՄ

I

Արեւմտեան քաղաքական կեանքը բորբոքեց Ռուսաստանում ևս: Ճորտական և բռնաւոր Ռուսաստանը պատմութեան գիրկն է անցնում: . . Մեր աչքերի առջև կատարուում է բաղժատանջ, բայց մեծ երկրի վերածնութիւնը դէպի նոր, ազատ կեանք: Թանկ գնով է գնւած քաղաքական ինքնաորոշման այդ իրաւունքը, համապատասխան պատմականօրէն կազմակերպւած իդէալների ոգուն, ծանր փորձանքների, բազմաթիւ զոհերի, արիւն-արցունքների և հերոսական ջանքերի գնով:

Անցեալ 1905 տարին մի ամբողջական ողբերգութիւն է տարիների ամբողջ շրջանում, գրոշմած վեհ ձգտումների կնիքով, ազատելու դարաւոր ստրկութեան շղթաներից ու կապանքներից, ստրկութիւն տնտեսական, քաղաքական, մտաւոր, բարոյական: Եւ ո՞վ գիտէ, թե՛րևս սա դեռ սկիզբն է աւելի վեհասքանչ և անխուսափելի մի ողբերգութեան, որի վերջին, վախճանական գործողութիւնը կոչւած պիտի լինի հանրամարդկային բարձր կուլտուրայի լայն ճանապարհի վրայ գնելու Ռուսաստանը: Ո՞վ գիտէ, ինչ բարդութիւնների և անանկալների կը հասցնի մեզ վաղւան օրը, որը պիտի լինի պայքարի օր՝ լոյսի և խաւարի, ազատութեան ու բռնութեան, մարդկայնութեան և բարբարոսութեան, անձնւիրութեան ու եզօրիվի...:

Հասարակական միջնորդը ելէքարականացել է: Բողոքի և քինանքի գրգռութեան գրգռումը դէպի թագաւորող վայրենի կամայականութիւնները, ինչպէս և յեղափոխական էներգիաները աճում են հսկայական չափերով ոչ միայն հասարակութեան գիտակից տարրերի, այլ և մասսաների մէջ, և այն ոչ թէ օրէցօր, այլ ժամ առ ժամ: Մարդիկ կարողանում են մի ամուսայ ընթացքում մտածել և զգալ այնքան, որքան մի այլ նօրմալ—սովորական պայմաններում՝ ամբողջ տարիներ կը պահանջէին: Բայց չէ նիրհում և թշնամի: Նա կրծել սկսեց իր սանձը, նա գոռում, մոնչում է: Նա անզօր է՝ իր անմիտ փորձերի մէջ՝ պահպանելու, ինչ

գնով էլ լինի, իր յաղթահարւած դիրքերը, և մօլեգնութեան է հասնում իր սարսափների, ցնեղիղի և լպիրշութեան մէջ: Անգործ չէ և այսպէս կոչւած «խաղաղ բնակիչը», այդ մէջջանը՝ հոգով, ստրուկն ու սպասաւորը՝ կոչուով, այդ բնածին երկրպագուն «կարգապահութեան» և «խաղաղութեան», իդէօլօգը անգործ, որոճող էակի, այդ կուշտ ու սառնարին, ոչ-խելօք և ոչ-յիմար, անհամարձակ և երկչոտ ներկայացուցիչը «միջին դրութեան»: Ամեն ինչ ալեկոծւած է: Ամեն ինչ ձգտում է դէպի միութիւն—որովհետեւ միութիւնը ոյժ է—ամեն ինչ ձգտում է ձուլել իր համանմանների հետ, ամեն ինչ ջանք է գործ գնում կազմակերպելու, պահպանելու իր դասակարգային, կաստայական, համբարային և խմբական շահերը:

Միջբում Ռուսաստանում գոյութիւն ունէին միմիայն ուղղութիւններ. այժմ սկսեցին ծնւել աճել և ամրանալ կուսակցութիւններ: Հասարակութիւնը բազմազանւում է (դիֆերենսիատիս): Մասնաւոր շահերը գումարում են զանազան քաղաքական և սօցիալական նշանաբանների տակ. իւրաքանչիւր մարդ, որ կատարելապէս անհոգ չէ դէպի իր շուրջը կատարող դէպքերը, իր պարտքն է համարում պարզել թէ ի՞նչ է ինքը և ինչի՞ կողմնակից: Այսպիսի պայմանների մէջ բնական ցանկութիւն է՝ խելամուտ լինել և ծանօթանալ այն կուսակցութիւնների հասարակական նշանաբաններին և քաղաքական ծրագրներին, որոնք ներկայումս ա կատի վ դեր են կատարում ռուսական կեանքի մէջ: Խսկ այնպիսի մի յեղափոխական կազմակերպութեան համար, որպիսին Գաշնակցութիւնն է, այդ աւելի քան բնական է, այդ նոյն իսկ անհրաժեշտ է: Հարկաւոր է իմանալ — ո՞վ է բարեկամ և ո՞վ թշնամի, ո՞վ է մեզ մօտիկ հոգով, ձգտումներով, ո՞ւմ հետ առաջ ընթանանք ձեռք ձեռքի տւած և կամ որո՞նց ծառայութիւններից, երկդիմի հաճոյակատարութիւններից ու պնդերես ձանձրացումից թափ տանք մեր օձիքն, առանց երկար տատանելու...:

Այդ կարելի է իրագործել հէնց այժմ, քանի որ ռուսական գլխաւոր կուսակցութիւնները որոշ չափով զուել են և նրանց ծրագրի ու տակտիկայի հիմնական կէտերը պարզել: Հասկանալի է, որ այնպիսի մի անցողական մօմենտում, որպիսին այժմ է, երբ քաղաքական և հասարակական քրեօ-ների բիւրեղացման պրօցեսը դեռ հեռու է վերջացած լինելուց— և չի էլ կարող վերջացած լինել— պէտք է գոյութիւն ունենայ մանր համախմբումների մի ամբողջ շարան, «կուսակցութիւններ» անունով: Բայց ո՞չ նազ հասկանալի է և այն, որ այս տեսակ «կուսակցութիւնները» ժամանակով կամ պէտք է անհետանան քաղաքական գործունէութեան ասպարէզից և կամ պէտք է լուծւեն ուրիշ աւելի կենսունակ կուսակցութիւնների մէջ: Ահա թէ ինչու մենք բողոքովին աւելորդ ենք համարում կանգ առնել այդ օրինակ մեռելածին քաղաքական խմբերի ընդհանուր ֆիլիոսօփիայի պարզաբանութեան վերայ, — նրանք ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ անկայուն փրփուր՝ ալեկոծւած ծովի մակերևոյթի վրայ...:

Արդ, ո՞ր կուսակցութիւններն են արժանի այդ անւան, և կամ որոնք են, որ իրաւունք ունեն պահանջելու առաջնորդի դեր՝ ռուսաց կեանքի մօտակայ դէպքերում: Ճիշտն ասած՝ դրանք ընդամենը երեք են,—

գացումը՝ սօցիալական փոխադարձ համերաշխութեան հողի վրայ» (ibid):

Եւ այսպիսի լայն խնդիրներ դնելով իր առաջ, սօցիալիստ-յեղափոխականների կուսակցութիւնը, աչքաթող չէ անում այն դժուարութիւնները, որոնք կապուած են նրանց իրականացման հետ. նա երբէք չէ երազում, որ իր իգէալները անյապաղ կը կերպարանափոխեն և կը դառնան կենդանի իրականութիւն. չէ երազում մի երեւակայական թռիչք «անհրաժեշտութեան թագաւորութիւնից» դէպի «ազատութեան թագաւորութիւնը». նա գիտէ, որ ազատութեան ճանապարհին գտնուում են մի շարք կայաններ (էտապներ), որոնցից ուռւ հասարակութիւնը ու ժողովուրդը խուսափել չէ կարող, պատմական անհրաժեշտութիւնից բխած հանգամանքների շնորհիւ: Նա պնդում է, որ աշխատող մասաները պէտք է մի շարք, թէև խոշոր բայց և այնպէս մասնակի, տիրապետումներ անեն՝ նախ քան նրանց կ'աջողի իրականացնել իրենց վերջնական նպատակը: Այդպիսով, չը հրաժարելով հանդերձ, այսպէս կոչուած՝ իրական քաղաքական ու թիւնից, չը հրաժարելով աշխատաւոր մասաների օրւայ շարքը կազմող այս կամ այն կուսից, սօցիալիստ յեղափոխականների կուսակցութիւնը իր պարտքն է համարում՝ «ձգտել՝ որպէսզի մասնակի տիրապետումների բաղաբաղանութիւնը խոնջնդու չը հանդիսանայ բանւոր դասակարգին՝ հասնելու իր վերջնական-հիմնական նպատակին, որպէսզի իր յեղափոխական կուսի միջոցով նա ձեռք բերէ գէթ այնպիսի փոփոխութիւններ, որոնք կարող կը լինեն զարգացնել նրա խըտացումը և ընդունակութիւնը դէպի ազատագրական կուսը, նպատակով նրա մտաւոր ու կուլտուրական կարիքների մակերևոյթի բարձրացման, ամրացնելով այսպիսով նրա ազգական դիրքերը ու հեռացնելով այն արգելքները, որոնք կը գտնուին նրա կազմակերպական ճանապարհների վրայ» (ibid): Ուրիշ խօսքով՝ վաղան կամ մերձաւոր ապագայի կուսը պարտաւորական կերպով պէտք է առաջ մղուի այն քաղաքական ներքինի տակ, որոնց լոյսը գալիս է աւելի հեռաւոր ապագայից: Սօցիալիստը ոչ մի րոպէ չ'պէտք է մոռանայ, թէ որն է հիմնական խնդիրը, իսկ այդ կարելի է միմիայն հասարակական իրական ուժերի, և յեղափոխական եւանդի կիրաւութեան որոշակի համաձայնութեամբ, և անյողող ձգտումով՝ նպատակայարմար կերպով օգտուելու ներկայից, յօգուտ սօցիալիզմի իրականացման...

Բայց ուր են այն ուժերը, որոնք ուղղում են դէպքերը դէպի սօցիալիստական իգէալներ, անձնաւորութեան բազմակողմանի, ներդաշնակ դարգացման ճանապարհով, փոխադարձ համերաշխութեան հողի վրայ: Այս կէտում ևս սօցիալիստ-յեղափոխականները տալիս են որոշ պատասխան: Նրանք, ի հարկէ, ընդունում են մարքսիստական վարդապետութեան այն մասը, որը խօսում է ժամանակակից հասարակութեան դասակարգային բնաւորութեան, դասակարգային շահերի ներհակութեան ու կուսակցի, կապիտալիստական անտեսութեան յատուկ ինքնաթիւտման տենդենցիաների մասին, որովհետև — դա գիտական սօցիալիզմի գնահատելի և աւողջ միջոցն է: Սակայն այդ դեռ բոլորը չէ նրանց կարծիքով մի շարք ֆակտորների մէջ, որոնք պայմա-

նաւորում են պատմական դէպքերի զարգացումը, շատ կարեւոր նշանակութիւն ունին և գաղափար-օր-ժերը: Նրանց ստեղծագործիչ, իրական դերը՝ անտեսական, հասարակական և քաղաքական ձեւերի կործանման և վերակազմութեան գործում՝ ոչ մի կասկածի ենթարկել չէ կարող: Սօցիալական պրօգրեսը, ստում են սօցիալիստ յեղափոխականները, ենթադրում է ոչ միայն դիմազուրկ դասակարգային անտաքօնիղմների զարգացումը, այլ և գիտակցման մարտիկների միջամտութիւնը՝ յանուն ճշմարտութեան և արդարութեան» (ibid):

Գիտակից, «քննադատօրէն մտածող» անձնաւորութիւնը չէ հեռացում այսպիսով հասարակական գործունէութեան ասպարէզից. նա չէ զոհուում «կազմակերպած մասսաներին», այդ «լիմազուրկ դասակարգային անտաքօնիղմների արտայայտողներին», այլ կատարելապէս որոշ և շատ յարգելի տեղ է բանում պատմութիւնը կազմող ուժերի շարքում: Արեւմտ, թող քաղաքային պրօլետարիատը և աշխատաւոր դիւղացիութիւնը կազմեն ազատագրական բանակը (կօրպուս): Բայց չէ ո՞ր ուժ է ներկայացնում և ո՞չ-դասակարգային, յեղափոխական ինտելիգենցիան, այն էլ հղօր, դրդող լուսամիտ ուժ:

Ահա դրանք են այն նախահիմունքները, որոնց վրայ յենւած է սօցիալիստ-յեղափոխականների ծրարիրը: Իրա մասին՝ հետեւեալ անգամ:

Վ. ԱՐԱՐԱՏՍԿԻ

Թ Ե Ր Թ Օ Ն

ԿԵՆԳՈՒՆԻ ԹՈՂԻՍՏՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

(Թիւրքական բաներ)

I

Երկիր-բանասեր, օրկն—նիլամ, Ոնիրեր օրկնի անուակ, Գրամուղուկ յոնցուարներ, Գէպի բաներ, Էնցիսուր ակնակ, Թիւրք բաների կազմ, Կալանուարների կեցալը, Կալանուար վաճառուներ, Եասըլ-օյուլու, Կարա, Բարդական դժոխ:

Այն երկիրը, որ հռչակուած է բանակալական եզակի չարձանքներով, որ մարգու միտքը քարացած է իր վրայ գործ դնող բանութիւնների հանդէպ, որ խաղաղ նստակեաց տարրի զոյքը, պատիւն ու անձը սանահարում է անպատիժ կերպով ամեն մի քայլում, որ մի խօսքով կատարւում են աշխարհիս և ոչ մի անկիւնում՝ չը տեսնուած ու չը ըսած սփրններ, պնտեղ—այդ գգալա երկրում, դժուար չէ պատկերացնել թէ ինչ անկիւն և ինչ ստորացման ենթարկուած պիտի լինի բանատարիկաւր, որ օրէնքով զրկուած է ամեն տեսակ իրաւունքից և ենթակայ այս կամ այն պաշտօնային ու ստիկանի քմահաճոյքին կալ նրա բերանից արասանուած նիլամին:

Նիլամ—ա՛հ այն մագական խօսքը, որ ոչ մի երկրում այնչափ չէ արատաւորւած և այնքան չէ շահագործուած, ինչպէս թիւրքիստում մի բան, որ աջ և ձախ կրկնում է ամեն ոք, յետին զգիթիէկց սկսած մինչև սուլթանը՝ այդ անօրէն երկրում: Գիտն աւաղակներն են, որ առանց նիլամ՝ բար գործ դնելու, յոյւում են ամեն տեղ իրենց թշուա գոհերի դէմ՝ նրանց ջանք կամ մալը առնելու: Նիլամն անուանով են խօսում և՛ վէրքի մէմ սւրը և թատիկաւարը, որոնք սահ-

Համաձայն բանտից դուրս դալ և մնալ յիշեալ քաղաքում՝ պարիսպներից դուրս չը գալու պայմանով ու պարտաւել ուղարկուած քաղաքի պարիսպի գոնեբում պահպանուեալ են, որոնք հսկում են անց ու դարձ անողներին և ճանաչում են այնտեղ եղած արքայականներին, թող որ իւրաքանչիւր մէկ արքայական իբր նշան ստըին կրում է մի օղ: Եթէ մէկն ու մէկը փորձէ փախչել, այս անգամ արքէն բանտը կը ձգեն և իբրև պատիժ այնտեղից դուրս դալ չեն թողնի: Բայց ինչպէս ամեն մի օրէնք, նոյնպէս և այս՝ թիւրքիայում կաշառքի մի մեծ սղբիւր է պաշտօնեաների համար. շատ անգամ թիւրքարար բանտից դուրս՝ քաղաքումն է շրջում, իսկ բերդարդէլը՝ ներսն է—բանտում: Այդ անկարգութեան դէմ ուղղած բողոքները միշտ անհետանալ են մնում...

Առողջապահական պայմաններից թիւրքաց բանտերը բնագործութիւնից ստոր են: Ամեն մի սենեակի լայնում են այնչափ մարդ, որչափ կարելի է սիմել, բուռի բուն նշանակութեամբ 4 X 5 բուռակուսի արշին սարածութիւն ունեցող սենեակում տեղաւորում են 10—12 մարդ, 7 X 8 բուռ արշին սենեակում՝ 28—35 կայսն: Սենեակներում բանի մարդ տեղաւորելու գործում ոչ մի օրէնք, ոչ մի սահման չի կայ: Եւ հէնց դրա համար էլ բերում օրինակները միշտ են մարտում են փոփոխութեան. եթէ մի օրում դրոյից զան 30 բանտարկեալ դրանք ուղեն չ'ուղեն, պիտի տեղաւորեն եղած սենեակներում: Չը նոյեյով սենեակների լեփ լեցուն լինելուն, դրանց ևս ներս կը խաթեն՝ թէկուզ ստեբը պարզելու տեղ չունենան, թէկուզ մինչև առաւօտ նստած մնան. դրա մասին մտածող չ'ը կայ: Երբ գոգահայտութիւն են յայտնում, պաշտօնեաները պատասխանում են. բախտաւոր էք, որ հիմայ էլ ընկել մեր ճանկը. կուտարածի ժամանակ լինէր, նստել էլ չէիք կարողանալ:

Հասկանալի է, թէ այդպիսի խեղդոյցի մէջ ինչ չափեր կ'առնեն զանազան միջանոցներ՝ ոչիւր լուս, փայտաձիլ վերջինները սարսափելի են թիւրք բանտերում. պատերը ծեփուած են գրանցով: Նոր բանտարկեալը մի քանի օր չի կարող ընել մինչև որ ընի պահանջը հիւանդութեան և փակում և նորեկը ուշաթափի պէս ընում է: Անյոխակցարար քրտուրաց ձեռք ստը արհեստաւոր են, վերքեր բացում և ապա վերածուած բորստութեան: Միմեանց հետ այդչափ խիտ նստելը, քնելը և միևնոյն ամանում մի քանիսի միասին ձեռքերով կերակուր ուտելը ստիթ է գառնում և «ի ֆի ի ի» հիւանդութեան խիտ չափեր առնելուն. թիւրք ամբողջ վարակման մասին ոչ մի դատարար չ'ունի: Առաջապարտութիւնն էլ դրա դէմ ոչ մի միջոց չէ դարձ գրնում: Բողոքները, սաք ջրով լացելը. դոյսելիւն շունի թիւրք բանտերում:

«Ասհարատիքը», որի վրայ պիտի նստեն բանտարկեալները, կազմում են երբեմն միայն խ ս ի բ ն ե թ, որոնք շատ անգամ խնամութիւնից փոսած լինելով՝ զարշահատութիւն են տալիս: Իրենց շուրջը: Գրանց վրայ ամեն մի բանտարկեալ փակում է իր սեփական կապերտը, շուր ու փայլափեր բերում, մի խաղով ով ինչ կարող է: Կոյնը և անկողնի վերաբերմամբ. ամեն մարդ աղտո է բերել սալ անից ինչ տեսակ անկողին ուղղում է: Անկողնադրելները, լսի խալիի վրայ պահակողները անհամեմատ շատ են թշուփ:

Այդպիսի խեղդի սենեակներում սպրեք անկարելի կը լինէր, եթէ ցերեկը նրանց դռները չ'ը բացէին: Մանջակները և միլայեթների կենտրոնական քաղաքներում բանտի դռները առաւօտ վաղ բացում են և փակում արեք մայր մոտնիստ Այդ օրէնքը չի տարածում կազաների և նահիկների բանտերի վրայ, ուր օրական երկու անգամ միայն—առաւօտեան և երեկոյեան դէմ—դռները մի մի ժամ բացում են:

Բալը մոտնիստ, երբ բոլոր բանտարկեալները դուրսն են մարդու առաջ պատկերանում է մի անսովոր տեսարան.— խառնիճաղանք մի բազմութիւն, որ յիշեցնում է ոչ թէ բանտ, այլ սրէ և շուկայի յետ ընկած մի անկիւն կամ որ և քարվանսարայ՝ լի ամեն տեսակի մարդկային արարածներով: Տարբերութիւնն էթէ կայ, այդ էլ հազուադէպ վերին ծայր քրքրած ու մաշած վիճակն է, ապաւոյց ծայրահեղ սղբաւանութեան: Կարծես թշուաութիւնը իր առապելական

ճնշումով թաղաւորում է այդ շրջապատերի մէջ: Ասիկ նոյն պէր չի աղբում մարդկանց վրայ, նրանց սրամաղբութիւնը շատ սովորական է: Մի տեղ մի քանիսը անց ու դարձ են անում, մի այլ անկիւնում մէկը ժողոված դէպին մարդկային մի ժխոր՝ հէքեաթ է պատմում, մի ուրիշ տեղ դարգոտի մէկը իր տամբուրան է կրծքին քաշել և սղեւորած երգելով՝ թրփուացնում նրա լորերը, մի այլ տեղ անանք ձեռք ձեռքի տուած «հալայ» պարն են պարում, շորքոյր տեղում սրճեփն է թէյ, սուրճ պատրաստում և սրսխտութիւններով դավաբանում իր ապրանքը, մի ուրիշ խումբ ինչ որ խաղի է բռնած, շատախոսի մէկն էլ մի քանի մաշած շապիկ դրաւելով իր իրերի դիմացիանութիւնը. նա միջնորդ դէլլէլէն է, որ խաղերի մէջ սանուլ տուած բանտարկեալների հազուադէպ է ծախում՝ պարտքը թափելու համար: Մի մասն է, շարքով տկար մարդիկ են նստած ու քիթի են անում: Այս ու այն դասն հանդէպ մէկը մանդալի վրայ դրած կերակուրին է նայում ու յաճախ սրան նրան բօթում մի կողմ, որ չ'ը դիպէն մանդալին ու շուտ ստան Այդ ժխորի մէջ մերթ այս դուանը, մերթ այն՝ մի ծեր, կուշ, աչքերը ճպարտ ստարկան է երևում, սրան նրան փաղաքշական խօսքեր սառւած՝ ծխախոտ կամ մի «իթիան» սուրճ ստանալու համար:

Ծայրահեղ սղբաւանութեան դրշմը կրող այդ բազմութեան մէջ երբեմն երբեմն նկատում են բիշ շատ մարդ հաղնած մարդիկ. դրանք այս և՛ այն ցեղերի պետերն են, որոնք ներս են նեւաւած բանտը՝ նրանցից դրամ բաշելու համար և կամ թէ այնպիսի անձնաւորութիւններ են, որոնց հակառակորդները աւելի են կաշառք աւել և դրամով կարողացել դրանց դատապարտել սաք:

Բանտարկեալները ստանում են կառավարութիւնից թ ա յ ի ն—օրական 300 դիրէմ հաց (1 կիլո) և ուրիշ ունիւն: Ջրի համար պէտք եղած կարաններն ու թաւան անգամ բանտարկեալների հաշուով են առնում: Այնուհետեւ ամեն մարդ ապստ է ուղարկն ուտել և հաղնել: Համադրեալ չ'ը կայ: Քիչ շատ ունեւորները խմում են թէյ և սուրճ, կերակուր են շինում, նարդիլէ և ծխախոտ ծխում. իսկ այդատը աղտո է սպիման՝ լինելու: Գրանցից շատերը ստիպւած են իրենց հացի կէտը ծախել 7—10 փարայի (հինգ փարան մի կապէլ) և դրամով մածուն, խաղաղ, գօշաք առնում և օրը անցկացնում: Ծախողների հացը ստանում են պաշտօնեաներն և ստիկանները: Երբեմն զալիս են շրջակայքի աղքատ բնակիչները՝ նոյնպէս հար գնելու նպատակով: Այդ դէպքում հացի գինը բարձրանում է. դրա համար էլ պաշտօնեաները արգելում են ծախել դրամ մարդկանց, որով և թայիսի գինը ընկնում է: Գրանից օգտւում են իրենք պաշտօնեաները և ամբողջ թայիսը շատ անգամ 10 փարայով գնում:

Բանտի ներքին կենսի վրայ համարեա հսկող չ'ը կայ. ինչ ուղում են, թող անեն, ինչով ուղում են, թող պարտաւեն. այդ իրենց զործն է, բաւական է որ փոխաղ չ'ը լինի: Ամեն մարդ իր համար պնակներ է բերում, ստախտակով պատերի վրայ դարակներ շինում. պարաններ, սրչափ ուղէք, դա բանասային սովորական կարգերին հակառակ բան չի համարում: Գեւ սա ոչինչ. դալանի կերպով ներս են բերում դանակներ, դորձիքներ, հասա փայտեր, որոնք ծառայում են կոխներին դէպքում իբրև զէնք: Բանասային կազարկութիւնների դէպքում շատ անգամ խնջայնի ու սարձանակներ են դառնում: Բոլոր ժողովելուց յետոյ չի անցնում մի քանի ր, նորից բանտը լցում է այդ իրերով:

Աղքատ բանտարկեալները սովորաւոր չ'ը լինելու համար ստիպւած են աշխատել գործում են զուլլապներ, դրամի ու ծխախոտի քաակներ, գլխի արակիչներ կայսն: Իսկ բերդերում ստախտակեայ արկիներ, ծխախոտի սուփեր, նալիներ՝ բանաւածներով և սողափներով զարգարած: Շինած իրերը ուղարկում են շուկայ ու ծախում: Աշխատարկ վատակը լինում է օրը մտ 20 փարայ: Գա սրգէն բաւական է համարում թշուաի կենսի քաշ տալու համար: Ամենից չ'ալ՝ պարսպմունքը աղքատ բանտարկեալի համար՝ սրէ անեակում ծառայի պաշտօն ունենալն է: Նրա վարձը ամեն

մի օր մէկի հաշւին ապրելն է. իր թայինը ծախում է, որի դրամը իր վաստակն է:

Բայց ծառայից, իւրաքանչիւր սենեակ ունի իր շաւուռը—պեալը, նոյնպէս բանտարկեալ: Գրանք սովորաբար բանտի մէջ աչքի ընկնող, ուժեղ ու քիչ շատ խելացի մարդիկն են: Նրանցից շատերը իրենց իրաւունքը ի շարն են գործ դնում. եղած ծախքերին չեն մասնակցում և ընդհանրապէս նորեկ բանտարկեալներից որչառաք են առնում՝ շաւուռը քանդումով. շատ շաւուռներ ծառային պահում են պաշտօնի մէջ նրա վաստակի մի մասը ստանալու պայմանով: Շատ անգամ էլ աւելորդ անկողիններ են պահում և նորեկներին վարձով առնուի. նրանք են հսկում սենեակի մաքրութեան և անցած ու գարձածի վրայ և միևնոյն ժամանակ պատասխանատու են պաշտօնէութեան առջև՝ սենեակում պատահած կռիւների համար:

Վաշխառութիւն էլ գոյութիւն ունի թիւրքական բանտերում: Տեղացի բանտարկեալները, որոնք կերակուր են և ստանում իրենց անեղից, իրենց թայինները ծախում են վաշխառութեան՝ ամսով: Եթէ թայինը արժէ 20 փարայ, (կէս դրամ) նա առնում է ամսականը 10 դրամը: Վաշխառուն դրամ է առնում շուկայի տակտով, որ վերջինս թէև առնէ և գործէ: Ամսական՝ մի մէջիդէի համար ստանում է 3 դահեկան, որ առել է թէ՛ 7 ամսում իր դրամի կրկինն է ստանում: Եթէ ժամանակին պարտատէրը չէ կորստանում վճարել, վաշխառուն նրա թայինն է խրամ, մինչև որ պարտքերը թափի: Այդպիսի դէպքերում կրեմն գանդաւաններ են լինում, ինչոքից հասնում է փաշային, բանտի տնօրէնը բացատրութեան է կանչւում, բայց որովհետև նա որչառաք է ստանում վաշխառուից, ուստի և նրան պաշտպանում է: Եթէ վարտատէրը ոչինչ չունի ուսերու, տնօրէնը կարգադրում է օրական կէս թային միայն տայ նրան—իսկ կէսը պարտատիրոջ, մինչև որ պարտքը հանգչի: Մի քանի անգ ասկոտով դրամ առնելով նրան ասփրական բան է դառնում, որ նոյնիսկ քաղաքի չքուստ մարդիկ գալիս են բանտարկեալ վաշխառուներից դրամ վերցնելու: Բերելով իբրև դրամական՝ հազուստներ, զարգեր, և նոյնիսկ անկողին: Չը կարծւի թէ վաշխառուն բանտ մտնելիս դրամի տէր է եղել Գեպքեր են եղել, որ ճարպիկ մի քիչուցի սկզբում ծառայութիւն անելով՝ և ապա իր վաստակը ստակի տալով՝ ստան ասփրայ յետոյ, բայց իր ասփրայը հազուապէս, որ համեմատած չքուստների հետ շատ փառասուր է եղել, առն Վերադառնալիս 50 սակի դրամ է տարել հետը: Իսկ դա մեծ գումար է թիւրքայի խալ անկիւններում:

Բանտարկեալների ժամանցի մէջ մեծ անդ են բռնում կաղերը և յատկապէս «կատորդ օյունու»: Գա սենեակի կող է: Մէկը իր բարձր շարտում է դիմացը, երկրորդը նրան պատասխանում է, ապա երրորդը, և այսպէս բոլորը: Մի վայրկեանի մէջ բարձրը այս ու այն կողմ են թռչում. բարձրը բամբակը, լաթի կտորները, խտան ու գարմանը, սրանցով կցած են բարձրը՝ ծանր փոշու հետ կցում են սենեակը: Ապա սկսում է ստիկայի իրարանցում... Մէկի ոտքն է շուտ եկել միւսի աչքը ցաւել, երրորդի գլուխը պատին դիպել, ապուկն ու հարսայ հրցը, հայհոյանքն ու վայնաւանք միանում է այդ խաղի անբաժան ընկեր սուր ու դիպցին: Այդ միջոցին միւս սենեակներում գտնուող ծառայիներն ու ընկերները սկսում են գոտայ, դռներին զարկել ու սպանալիքներ ուղարկել հակառակորդին: Գրա դէմ բարբոս է իր սենեակից մէկը, որ հակառակորդ է նրան և ահա նոյն կռիւն փոխադրւում է երկրորդ սենեակը: Այդ մակը ընդհանուր է դառնում: Կտրծէք այդ վայրկեանի բանտը մի գազան է, որ մանչւում է անողոր ցաւից և անընթաց կենանքն ու աշխարհը էրբ կռիւն լուրջ կերպարանք է ստանում, երբ մի քանիսն արդէն վիրաւորւած են, այդ ժամանակ է միայն վաշխութիւնը միջամտում է և վերջ ապիս կատաղի իրարանցումին...

Վարձաբար բանտերում լինում է կուսի տրամադիր մի տարր՝ քաղութիւն, ի դիւթութիւն վաստակելու աննշք մեծ անդ է բռնում այդ դարձում: Իմ երկրացուն հայհոյակին՝ կամ իմ սենեակի մարդուն անարդեցին՝ ստում է մկր և սո աջ նետում: Գա արդէն կուսի հրատեր է:

Բայց դրանք ոչինչ են համեմատած այն կռիւների հետ, որոնք ծագում են «տղայի» խնդրից: Գա արդէն սուրիչ բան է. այդտեղ խոսում է ամբողջ թիւրք աշխարհի սուրիչ բան դը, գազանային կիրքը: Եւ որովհետև բանտերում միշտ էլ կան 14—16 տարեկան տղաներ, հէնց դրանց առթիւ էլ անեղի է ունենում այդ գազանային պայքարը: «Խալիլը զբօսկատարութեամբ, որ դժուար է նկարագրել: Սկսում է մի կեղտոտ ինտրիգ. իւրաքանչիւրը իր պաշտպաններն ու բարեկամներն ունի: Մի փոքրիկ առիթ և ահա երկու կողմը զինւած ամեն տեսակ իրերով—փայտերով, դանակներով, կերակուրի ամաններով, նայիններով՝ միմեանց վրայ են յարձակւում: Բալը ծածկւում է արիւնով. մի քանի վիրաւորներ այս ու այն կողմ, երբեմն իսկ աննշուցած դիակներ: Այդ միջոցին ստիկաններ, զինւորներ, պաշտաններ կցում են վերջը. բոլոր բանտարկեալները փախչում են սենեակները և դռները փակում: Դե՛ծի շարունակութիւնը տեղի է ունենում այդ ժամանակ. պակտը պաշտաններն են լրացնում: Մի քանի պարագլուխներ էլ շլթայում ու նետում են զն դանը, և նոր դատ սկսում այն մարդկանց դէմ, որոնք արդէն 101 տարւայ են դատապարտւած...»

Այդ անարգ զգայումի հետ է կապւած և մի տարրի նակ երևոյթ, որ մեծ հաճոյք է պատճառում որչառաք տեսակի բանտարկեալներին: Վաշխառուները դրա վերցրած կանացի հագուստները հազցնում են գեղեցիկ պատանիներին և պարածել տալիս: Նւագի ու երգի, նարգիլի ու յաճախ օղիի, մանաւանդ «Խորարի» աղեցութեան տակ Մահմեդի երևակայցած «Զենէթը» այդ վայրկեանին հանդէս է գալիս և ժամերով զբաղեցնում մեղի և բլմացած ամբոխին...

Այդ օր էլ նա մեծ անդ է բռնում բանտերում: Գա տեղի է ունենում մեծ ծշտութեամբ ոչ այնքան մի պարագ կատարելու, որչառաք ճշմարիտ իսլամ երևալու համար: Ամեն տեսակ կեղտ դրա տակ ծածկւում է. այդ պատճառով էլ ամենակայտաւոր մարդիկ աղօթքի նկատմամբ խոստովապահանջ են և ծայրահեղ կրօնական:

Նկատելի մի իրողութիւն: Շատ թիւրք բանտարկեալներ դուրս գալուց մի քանի օր չանցած՝ կրկին վերադառնում են բանտ: Նրանց ասելով՝ ժամանակը առելի լու է անցնում այդտեղ. քան դուրսը: Երբ մէկը գատապարտւում է 3 տարւայ բանտարկութեան, ժպտալով ստում է «մի տարի մի կողքիս վրայ կը պառկեմ, մի տարի՝ միւս, մի տարի էլ մէջքիս և ահա երեք տարին անցաւ»:

Թիւրքական բանտը այսպիսով ներկայանում է մի հիմնարկութիւն, որ ֆիզիքապէս և բարոյապէս ոչ միայն փչացնում է բանտարկեալներին, այլ և նրանց միջոցով իր պակասութիւններն ու ակտերը տարածում է առելի հեռուն—երկրի այլ և այլ անկիւնները—այդ աշխարհի դժոխային պատկերը կատարեալ անելու համար:

ՄԱՐ

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Խ Ո Ր Է Ն Ս Ա Ր Գ Ի Ս Ե Ո Ն

(ՊԵՏՐՈՍ ԱՅԻՅՈՎ.)
1877—1905

Գարձեալ կախալան
Այս, հայ գիւնոր, գարձեալ խալայի պատմութեան ճամբուն վրայ, գարձեալ զհաբերութեան նկատյ Բունութեան հեթանոս ճամբուն առջև, գարձեալ որբայած ժօր վայնասուն, գարձեալ ցատում, գարձեալ վրէժխնդրութիւն:
Ո՛չ, կանգ չ'առնէր կրես՝ հայ երիտասարդութիւնը այլևս ո՛չ մէկ մարդկային զհաղութեան, ո՛չ մէկ վտանգի առջև: Կարձեա կռիւն, անհանգստութիւնը, տենգն ու հեռատական մահը հոգեկան պահանջներ են իրեն համար. կարծես անկիա այսօր բաւարարութիւն կը գտնէ միայն խիզախումի, անձնադրհաթեան մէջ, Հայուն ցեղային բնագոյնը, ապգային կեանքը երբեք այսքան շքեղ ու սով չ'են ձգտած

յախոսուածեան վայրկեաններու տակ՝ հստիկն երգերը առած է թուզթի վրայ:

Իր վերջին գործը՝ Պալեօզի աէնօրն եղաւ 1902-ին Իզմիրի մէջ ուր ձերբակալեցաւ և մահուան դատապարտուեցաւ: Երբք տարի հեծեց ու գալարեցաւ բանտի մէջ այս անհոգարտ, այս յարաշարժ ու գործունեայ կեանքը, ինչպէս ասիւմը, որ կը կրծէ իր դառազեղին երկաթեայ ձողերը, ինտուելով անկաշկանդ ազատութիւնը, և ահա անցեալ տարի պայթեցաւ հսկայ ձեռնարկի աղէտը: Պետրոս բնադօրէն նստադպեղ իմ է դուրսի մրբիկը կը սպառնար իրեն: Օգոտտո Յ-ին, առաւան դէմ, որշալյոտէն աս աջ յանկարծ բանտապետը եկաւ արթննելու Ազիզովը, պատրաստելով թէ իրեն ցոյց պիտի տան ձերբակալած մը: Գաւիթին մէջ անյուշին երկաթեայ ձեռնակապերը: Գուրար, դասն առջև արգէն կը սպասէր պատրաստի կատար, ուր քահանային ներկայութիւնը հաւանականաբար զգացուցած պիտի ըլլայ իրեն իմ է՝ ս'ը կ'առաջնորդէն զինքը: Աստ քր կանդ կ'առնէ Ալի փաշայ մէլդանը, ուր կ'ախարհանք զիշերան միջոցին կատուցած աւարտած էր:

Ազիզով ս'ը մէկ երկիւղի, ս'ը մէկ մարդկային ակարութեան նշան ցոյց տուաւ: Հպարտ, վեհանձն, վսեմ, մահուան գիտնայ խօսել ուղեց:

— Ահա կ'ախարհանքն տակ կը դռնւիմ այս բազմին. վայրկեան մը և աք պիտի կ'ախարհիմ այդ պարանէն, սակայն վախ չեմ զգար ընաւ, որովհետեւ վատահ եմ թէ ես չեմ մեռնիր... կ'ախարհանքն իմ հին երազն էր արդէն, մահը նշանակութիւն չունի ինձի համար, շատ անգամներ ասիւթ ունեցած եմ զայն աշքոփս տեսնել... աստ ասորի է որ յեղափոխական եմ և շատ գործեր կատարեք եմ: Ես իմ պարտքս կատարեցի, խիզ՞ն հանգարտ է: Ամէն մարդ պարտական է իր մարդկային պարտաւորութիւնը կատարելու... Ես պարտակալատակ չեմ, անունս Պետրոս Ազիզով չէ, ես բնիկ Մանիսացի եմ և անունս Խորէն Սարգսեան է: Դեռեւնի մայր մը ունիմ Մանիսայի մէջ. վրաս մէկ օսկի կայ, 9 օսկի այ մնաուկս ունիմ, կը խրնդրեմ, որ այս աստ օսկին մայրիկիս յանձնուի և ես թաղւիմ Մանիսայի մէջ... —

— Բառեցէ՛ք շուանը, լսելի եղաւ ստոխանապետին անզղի կուռքը:

Եւ, ս'ի վաղ երային անխղճութիւնն, շուանը զիտումար ծնոտին ծառէն ձգեցին, որպէսզի անպարտական զո՛րք երկար տանջի... Ու Խորէնը՝ ամբողջ մէկ օր ցյած ծակապար երկրի դէմ, յառած բողբոջի ու վրէժխնդրութեան արդատաստան նայածքը վերեի անսիրտ Լատրիսն՝ դեռ հրպարտ էր, միշտ խրոխտ:

Հայրենիքի սգաւոր դրօշակը ծածկեց կարիճ մին այ փառքով...

Ա Մ Ս Ա Ն Ո Ւ Ր Ե Ր

Մենք ստացանք հետեւեալ տեղեկութիւնը Արմիսայի: Հայ թրքական համագումարում արտասանուած մի քանի ձուռեր Գաշնակցութեան գործունէութեան մասին, ուրիշ ևս կարմիր-սուլթանի անարդ ըէժիմի դէմ, մեծ յարգանք են առաջ բերել Կր. Օյլումում, պարտական շքանքի մէջ: Լուր կայ, որ Թիւրքիայի արտաքին գործերի մինիստրութիւնը գեապանութեան միջոցով հարցապնդումն է արել կովկասեան փոխաքայլին... Երբեք զի գեղարհներն հասկանալ չեն կարողանում, թէ ինչպէս կարելի է այդպիսի ձուռեր արտասանել փոխաքայլական պայտում, պաշտօնական անձանց ներկայութեամբ, մի բարեկամ կատարութեան հասցէին: Զեղափոխութեան այդ փորձիկ յարթութիւններն անգամ սարափ են ազդում սուլթանական ընտրի պահապաններին:

Բերկրանքով ենք արձանագրում հստիկառայարչական այն շարժումը, որ սկսած է Կրքումի թիւրք մայրիկի մէջ: Սպասանալիք իշխանութեան հասցէին, գործողայ, բարասութեան ցոյցեր—այս բոլորը մահմեդական ամբոխի կողմից, որ մինչև այժմ բոնապետութեան հաստատուն

պատանդանն էր նկատուած, և որը, ծանր է սուլթանի միայն խուլ մնաց հայկական շարժման հանդէպ, այլ և սուլթանի ձեռքում կ'ըր գործիք եղաւ կոտորածների սև օրերին: Օսմանեան ժողովրդի սպառնաց շարժման նախանշաններից մէկն է այս, դուրսէ թիւլ ու դժգոյն, բայց արժանի ջերմ քաջակրութեան:

Կատարեց... Արիմաուու ձեռքի հարածների տակ թաւաղը եղաւ բորենին—հերոսուհի Սպիրիդոսի վայի դահիճը: Նա, որ երեկ «արգարացած», լրբենի բրբիլը բերանին ձեռնում էր մայրաքաղաքի փողոցներում, նա, որ իր ցաւն էր արտայայտում թէ ինչու քստմնելի ոճիրը կատարելուց յետոյ՝ հենց ինքը չ'ը պանեց իր գոհին, որպէսզի ակնարդ «Էլիսայանքից» ազատ լինի և միտթարում էր այն յուսով, թէ իրեն կ'աջուղէի մահուան դատապարտում: Սպիրիդոսի վային իր ձեռքով կ'ախարհէր—այսօր նա, Ալիսամբուլ, ինչպէս հետապիւրն ակետեց, արձանաշարին թաւաղում է սուլթան և փշու մէջ՝ շանթահարում տերբորտի ձեռքով... Գա ընդհանուր ցատման մի անխուսափելի արտայայտութիւն էր: Ժողովրդի ցատումը՝ ուժգին արձագանքներով անգրագարած իր լուսաղայն դուռակներին—յեղափոխականների զգարուն սրտերում՝ շատ սև հոգիներ և ուղարկել տարտարոսի խորքը: Այդ ցատումը մինչև այժմ պատահաւէ է բունակալ ընտրի այս կամ այն սերադործ ներկայացուցչին, բայց կը դայ ժամանակ—և այդ ժամանակը շատ հետ ու չէ—երբ յանցարարուն էր այն վահանակ, որ այսօր անբողջ Ռասաստանը մի բնագրծակ մարդկային սպանդանոց է գործելը իր անգր մեքիլութեամբ, զլլակար պետք է կանչուի ժողովրդի ահեղ դատաստանի առջև... Մի յրդփայէք ձեր վաղանցուկ զորութեամբ, ոճրագործներ, դեռ դալիք դայ...

Մեզ տեղեկացնում են վատահելի աղբիւրից, որ սուլթանի Համիդի սպանութեան փորձի մէջ մեղադրուած Կրքարդ Թորիսի խնդիրը լաւ ընթացքի մէջ է: Կրանսիական և Բնդլիական կատարութիւնները, ինչպէս և Միտթեալ—Կահանայները խուսապել են պաշտպանել բեղիկական կառավարութեան արդար պահանջը ուղղած Բր. Կոստան, և հիմք կայ կարծելու, որ սուլթանի կատարութիւնը կ'ընկնէի ու Թորիս, ներումն ստացած, կը յանձնուի Բեղիկային:

Եւ բոլայի հայաստներու դիմումին՝ Միտթեալ-Սեմեթիլի, հախարհան Բողբոջի, սերսովն գործի պատճովն բերան միջոցով, մեծուայ պատասխանն արած է, ուղղած՝ այդ դիմումը ներկայացնող պր. Օյլում Քալիօղլին: Առայց կը բերեմ այդ պատասխանը, կրնա փաստարոգր:

Տէր,

Կախազահր այս պաշտօնատան յանձնած է բնդումազրելու համար՝ ձեր յունար ԼԵ-ի նամակը, որուն հետ ներկայացուցաւ: Բաղմատորադիր խնդրադիր մը՝ Կրանսայի, Խոսայի, Պեթիլիցայի, Շիլի, Կանսիայի, Մեծն Բրիտանիայի, Հոլանտայի, Կերմանիայի և Էստրա-Կուրաբիոյ աղբեքի ու ներկայացուցիչ մարդոց կողմէն, Կախազահրն կ'ըր բնդ ոճ գործի ձեռնարկէ՝ Թիւրքիոյ հայ հպատակներու կրնա հարստահարութիւններու առաջն ստանելու:

Կնդրողներու բարձր դիրքը, եթէ կարելի ըլլար, արեւիք մեծ շահագրգռութիւն մը պիտի տար ինդրի մը, որ արդէն գրասած է Կախազահրն ամենայնով ուշադրութիւնը անցնայ երկար տարիներէ ի վեր:

Նյս կատարութեան այլ և այլ շեղերը կ'ընեն ու կրկին արտայայտած են ամերիկեան ժողովրդի հաճախանքը ամեն երկրի հարստահարաններուն, և դժբախտ հայերու պարագային մէջ այ՝ նոյն ինքն ամերիկեան աղբիւն ձայնով: Այ մէկ շքանակի մէջ տարակալ շիւայ թէ Կախազահր կը բողբոջ որ հայերն ունենան կեանքի գոյքի ազատութիւն: Թիւրք, որի երաշխարելը եղած է երբեք անպատարութիւններու միտքան նպատակը:

Թիւրքիոյ հպատակ հայերու ստանապանքները բողբոջանայն գարնան և հատուցում կ'ազատակեն, աճարձ մարդկային եան մարդկային զգացումը կը փրշու որն և աճարձ:

միացաւ աւաղելու և դատապարտելու այն յեղալին ներհա-
կութիւնները, որ իրարու դէմ հանեցին թիւը բնակչու-
թեան անհաշտելի տարբերը: Այն մէկ ուղղադատ մարդ կրնայ
սկանաւառ ըլլալ այդպիսի դէպքերու, առանց տենչալու որ
ուժ ունենայ կանխելու ասանք: Ես անկեղծօրէն կը բաղձայի
որ Միացեալ Նահանգները այդ զօրութիւնն ունենային. բայց
հաւատար անկեղծութեամբ համոզւած եմ, որ Միացեալ-
Նահանգներու ջանքերը, որոնք անհրաժեշտօրէն անբաւա-
կան պիտի ըլլան օրինական և զօրաւոր միջամտութեան մը
համար, քիչ կամ ոչինչ պիտի կատարեն, և ուրիշ պետու-
պետութեան մը զորքերուն ու շարժառիթներուն պարաւ
մը ենթադրելով, ինչպէս անխառնափոխօրէն պիտի ըլլայ ալ,
աւելի մնա ջան բարիք պիտի ընէ այն դժբախտ արարած-
ներուն, որոնք վիճակը բարերարել նպատակ ունեն:

Մեծ եմ, Տէր, ձեր խնայող ձեռք
ԵՆԷՍԻ ՔՕՏ

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Ի Թ Ի Ի Ն

Այլհասոցիոյ Կամխէն

Կիլիկիա խմբի անդամն. և. ներ 385 դան. Չեռն յս. 393,
Սասուն յս. 195, Տալարիկ յս. 189. նոյն յս. հանգ. զինի համար
116. 20, Աքեմի կիլիկիա, Արևիկեան, և. Արարտեան խմբու անդ.
589. 20, Տ. Եալ-Կէ 25: Գումար 1893 դան. ոյք:

Պայհանեան Կեդ. Կամխէն

ՊՈՒՐԱՆԵՆՏԻ ԵՆԹԱԿՈՒՄԻՏԷՆ (1905-ի յուլիսն — դեկտեմբ.)
հետեւեալ խմբերից՝ Անդրանիկ 54 Ժր. Վազգէն 39, Արևմտեան 69, Ֆի-
լալի 42, Կայծ 42, Ղէյրուն 40, Եկիրու 48, Շախի 48, Արամ 42:
Գումար 424 Ժր.

Ռակոնապոսի և. Կամխէն

(Շարունակութիւն հախորդ համարի)

ՆԱՍՏԱՍՏՆԻ ԵՆԹԱԿՈՒՄԻՏԷՆ (յուն. 1-ից մին. մայիսի 31-ը)
հետեւ. խմբերից՝ Փոնդ 49. 10, Արամ 13. 50, Նեսանից 6. 15, Ար-
ւալոյս 6. 65, Ջալալի 5. 25, Իրաւասան Էլամ միհակախոյ 66,
Փոնդից ներ 6. 76, Բաքալի Սերոբ-Աղբիւր յս. 48, Լան-Մաղի մի-
մեռնակ յս. 22, նոյն յս. խորհուրդ մեծ. 66, Պաւարամ Բաղ. Փրու-
գայից 1, Գանդամ Բաղ. Հերոս յս. 40, նոյն Բաղ. Աւոս Երկար յս.
63. 85, Իրաւասանից ներ 5. 05, Հեթոմիսեան ՇՐՁԱՆԻ հետ. խմբ.
Մակ 69, Ջինարաց 3. 60, Խեկք 56. 06, Լուսաւորիկ Կէ. 5. 10,
Կայծակ և. Լուսաւորիկ 3. 05, Սորհուրդ մեծից 55. 50, Երկիրից
8. 56, Հայկազունի յս. 6, Ջալալ յս. 7. 70, Բալիակ Բաղ. Մասիս յս.
19. 35, Լան-Մաղ Բաղ. միմեռնակ յս. 35. 15, Իրաւասանի ներկայ-
ացումից 90. 76, Սորհուրդ մեծ. 106. 75, Վարդանանց սօսի Երկար.
238. 10, Մեծ-Օբա Բաղ. զինուորիկ ներ. 14. 01, Պաւարամ Բաղ.
Հրայր և. Անդրանիկ խմբ. 207. 10, Ազգասէր դուրդաբերից 9. 60,
Հրայր յս. 20. 10, Բաքալի Բաղ. Մասիս յս. 12. 50, Բաքալի Բաղ.
խմբ. Հերոս 67, Աւոս-Երկար 44. 50, Աւոս Թարուլ 31, Վրէժ 11. 30,
Մամիկոնեան 33, Բուն-Բալակ Գ. Մ. 58, Լուսաւորիկ 12. 50,
Լան-Մաղ Բաղ. խմբ. միմեռնակ 12. 85, Թուման 38, Արալոյս 16.
70, Ազնուական 13. 50, Վաղարշապատ 19. 25, Անի 6. 60, Ան-
ուն 2. 15, Հեթոմիսեան ՇՐՁԱՆԻ հետ. խմբ. Մակ 55, Կայծակ 5. 50,
Վազգէն և. Արարտ 6. 55, Բոյոբ և. Ջինուրայեան 4. 85, Ռակոնա-
պոս 7. 60, Բոյոբ 4. 55, Վրայից և. Կեսաղարձից ներ 10, Բոյ-
նալոյսից 10. 74, Իւլիանից 12, Սաւեթից 9, Ալեքսանից 4, Բաքա-
լից 10, Վարդանանցից 10, Կենթոնից 75, Իրաւասանից 5, Լեւոն
Սարգսեան 5, Սարգ. Յակոբեան 3, Պաւար 1. 70, Աղազան Ասեփա-
նեան 29. 43, Եղիցից 25. 00, Բազուկ 18, Այծեան Ի. Սո. Սիմ. 45,
Արալից 27, Գար Աղբիւրից 13. 80, Տիգրանից 18, Բազուկից ամբ. առ.
10, Համայակից 10, Պերոսից 3. 10, Եղիզնու Աբրիլից 10, Իրաւա-
սանի խմբերից՝ Ջալալ 14. 85, Արևալոյս 5. 75, Երկար 4. 90,
Վարդ 10. 90, Փոնդ 23. 30, Ես 13, Ամասի 19. 75, Նեսանից 15,
Արաւազ 4. 05, Խնչոյից 115, Կայարան 11. 40, Փոնդից 12, Վարդ
18. 30, Թումանից 5. 80, Երեւնի յոյնիսից 25, Բաքալի Բաղ. Սերոբ
Աղբիւր յս. 160, նոյն Բաղ. Մասիս յս. 33. 50, Պաւարամ Բաղ. Հրայր
յս. 23. 60: Գումար 2702 ռուբ. 07 կոպ.

Ո ԿՕՄԻՏԷՆ (1905 թ. յունուար-ապրիլ) անդամն.

Պ. 10 ռ. Գ. 4,
Վր. 20, Գ. Ա. 8, Մ. Տ. 4. 50, Կ. 5, Վ. 4, Բ. 5. 50, Ա. Ս. 10,
Մ. 7, Պ. 4, Մ. 10, Մ. 10, Բ. Ս. 8, Մ. 5, Խ. Ս. 14,
Ա. Վ. 5, Մ. 6. Գ. Ա. 2. 50, Ե. 6, Մ. Ա. 6, Մ. 10, Տ. Ա. 7, Կ. Մ.
3, Ա. Տ. 10, Ա. Տ. 20, Ա. Ս. 16, Լ. 18, Հ. Ա. 15, Գ. Տ. Գ. 5, Մ. 15,
Ա. Գ. 6, Կ. Ն. 5, Բ. 5, Հ. Խ. 10, Մ. Բ. 3. 50, Մ. 2. 50,
Պ. 5, Գ. 2, Ա. 10, Արդեան 34, հետեւեալ խմբ. Ջարմար 8. 30,
Կոկոն 6, Մեր 10. 60, Վրէժիցի 34. 60, Ծերուկ 22. 70, Ալազնա
Բ. 2, Կայծեր Յուսոյ 8. 13, Ալիան 56. 80, Աղբիւր 11. 70, Անդրա-
նիկ 19. 10, Կոկոն 12, Կայծակ Վաղարշակ 5. 40, Գողթան 22. 50,
Բաղ 11. 50, Կոկոն 5, Անի 7. 30, Սարգար 7. 39, Վազգէն 26. 05,
Արաւազան 18. 30, Մասիս 44. 38, Կոկոն 24, Հրայր յս. 33. 91,
Ինուր 7. 50, Ա.Ս.Ջ.Ա.ՆԻ ԵՆԹԱԿՈՒՄԻՏԷՆ Ռոն 15. 40, Հարապոս 15,
Փորթիկ 10, Ռոն 12. 60, Կոր յոյս 9. 80, Շեռ-Ջալո 27. 17, Ղէյ-
րուն Բ. 5. 12, Կոր Սերունդ 12. 80, Թուման 6, Անդր 9. 80, Թա-

րու 14. 62, Բազ-Բերունի 3. 40, Մարտին 13. 70, Ալազնա 7. 58,
Արամ 10. 95, Տարե 6. 88. Ծաղիկ 30, Ալազնիկ Մ. Ի հաշի.
քեր № 57. 25, Ջինուրներից յետ ստացած անցադրի համար 16,
Ո ԿՕՄԻՏԷՆ հետեւեալ խմբերից՝ Ալազնա Բ. 2, Փայլակ 5. 50,
Թուման 4. 95, Ռոնիկ 21. 05, Արալ Ի. 95, Երեկայ Բոյե 44.
50, Ալիան 39. 50, Սասուն 17. 60, Կոր յոյս 20. 50, Ծաղիկ 33. 60,
Կոկոն 6, Պեսո 16. 60, Հրոսակ 23, Շաֆ 4, Ղէյրուն 10. 79, Կոր-
Պանակ 19. 10, Ռաշիկ 19. 80, Երանդ 7, Վագր 37. 50, Թուման
16. 81, Ռոնոյ Գեղոյ 6. 05, Ջանի Բ. 12. 80, Անի 4, Հրայր Բ. 15,
Վառ Յոյս 6. 20, Սարգար 5. 63, Մեր 24. 08, Կայծակ-Վաղարշակ
6. 75, Ալոյս 11, Անդրանիկ 24. 90, Կայծակ Յուսոյ 21. 08, Վրէժ-
իցի 30, Վրէժ 16. 20, Ծաղիկ 21. 70, Կոկոն 5, Ալազնա 4. 80,
Կոկոն 10, Արո 14. 65, Անդրանիկ 25. 40, Աղբիւր 12. 10, Կոր
21. 20, Վազգէն 33. 12, Թուման Ա. 15. 55, Ալիան 68. 40, Սա-
սուն Ա. 21. 30, Սասուն Բ. 8, Սասուն Գ. 3. 70, Ջանի 23. 50,
Ռոնոյ-Գեղոյ 7. 76, Խ. Մ. 14, Տ. Մ. 7, Մ. 10, Մ. 14, Անդրայ
19. 32, Խ. Բ. 64, Տ. Մ. 7, Խ. 25, Ա. Տ. 20, Մ. Գ. 7, Բ. 9, Ա. Ս.
10, Բ. 10, Յ. Պ. 18, Հ. Խ. 20, Մ. Բ. 7, Մ. 5, Պ. 10, Գ. 4, Ծ. 20,
Ա. Բ. 28, Ա. Տ. Գ. 11. 20, Գ. Ա. 12, Օր. Լուսիկից 3, Թ.
Ն. Կ. 500, հետեւեալ խմբերից՝ Վան 18. 80, Մու 3, 86,
Մրիկ 10. 40, Թուման Բ. 6. 40, Թորգոմ-Թուման 9, Մու 4,
74, Արծի 3. 80, Անի 4. 41, Կայծակ-Վաղարշակ 7. 75,
Մասիս 38. 09, Թուման Բ. 6. 25, Հրայր Ա. 12. 30, Պեսո
14, Հրայր Բ. 12, Առիւծ 8. 80, Ես 27. 90, Ալազնա Բ. 2, Վագր
23. 15, Կեանքի առիւծ 12. 45, Սարգար 4. 50, Ռոնիկ 35.
70, Շեռ-Ջալո 22. 48, Կոր-Սերունդ 16. 30, Վան 21. 25, Բազարակ
5, Երեսասար 30. 60, Գաշոյն 25. 30, Փորձած Սուր 6. 30, Կոր 12
70, Փայլակ 8. 80, Բազարունի 5, Անդրայ Գրամակ. 9. 64, Տարե 10,
Բաքալի 12. 20, Արդեան 19, Հրայրոյս 23. 55, Վրէժ 9. 70, Անտ
18. 60, Մեր 10. 55, Կոկոն 9. 90, Մրիկ 48, Ռոնոյ Գեղոյ 7. 35,
Ա.Սարսանց 10. 40, Թուման 8, Կայծակ-Վաղարշակ 6. 75, Ղէյրուն
8. 05, Արո 11. 95, Երեկայ Բոյե 51, Երանդ 10, Գողթան 32. 64,
Ռոն 6. 75, Աւազապիտոյից 28. 70, Անդրայ Գրամակ. 9. 64,
Շաֆ 3, Վազգէն 20. 90, Անի 6. 45, Կոկոն 5, Կոկոն 45, Կոկոն
5, Ծաղիկ 30. 38, Հրայր Ա. 7. 50, Անդրանիկ 29. 45, Ծերուկ 18. 50,
Աղբիւր 15. 38, Ռաշիկ 25, Մուրազ 14, 34, Կոր-Պանակ 22,
Ռոն 9. 75, Կորսան 10. 79, Ռակ-Ջոյ 9. 30, Սասուն Բ. 3,
Վրէժ 12. 50, Արդեան 10. 50, Թուման 6. 60, Ռոնիկ 17. 20,
Արծի 7. 88, Բազարակ 3, Վագր 24. 20, Կեանքի Առիւծ 12. 88,
Ջարմար 9. 10, Կոր-Սերունդ 12, 60, Կարկուս 34. 20, Շեռ-Ջալո 12.
45, Լ. Ս. 21, Յ. Խ. 5, Կ. Մ. 6, Տուգան 1, Խ. Մ. 14, Տ. Պ. ներ 5.
40, Յ. Մ. 5, Խ. 0, 5, Սարգար յս. և. մի ոմն 5, 38, ներ Ա. արհեստ-
ւորների միջոցաւ 20, Ա.Ս.Ջ.Ա.ՆԻ ԵՆԹԱԿՈՒՄԻՏԷՆ հետեւեալ խմբերից՝
Խիզախ 30, Երանդ 28, 75, Հերոսների 15, Ծաղիկ 18. 80,
Ռոն 35, 30, Ծերուկի 24. 85, Լեւոնիկ 9. 70, Կոկոն 8. 10, Երեկա-
րոյ 6, Արաւազան 12. 30, Թուման Բ. 9. 76, Վառ-Յոյս 5. 95, Կոր-
ակ 45, Ռոնի Կիլիկիկից 3, 95: Գումար 4348 ռուբի 06 կոպէլ:

Էնդամուր գումար 11540 ռուբի և. 66 կոպէլ:

Ամերիկայի Կեդ. Կամխէն

ՄԱՆԷԼՆՍԻ ԿՕՄԻՏԷՆ՝ Խ. Յ. 27 ռուբ. Բ. Ա. 43, Պ. 0. 21, Ա.
Ա. 15, Շ. Ս. 21. 2, Խ. Ա. 10, Մ. Մ. 15, Յ. Գ. 16, Ա. Փ. 10, Յ. Ն.
15, Լ. Ն. 15, Պ. Կ. 16, Ա. Գ. 5, Գ. Տ. Գ. 33, Ռոն 1, Յ. Պ. 2, Ռոն 5,
Չ. Ֆ. 1, Ա. Ն. 1, Ա. 50, Ա. Մ. 1, Ե. Տ. 2, Ա. 1, Կ. 1, Կ. Յ. 2:
Գումար 279 ռուբ. 50 սէնթ.

ՌՈՒՔԷԿԷՆԻ ԿՕՄԻՏԷՆ (1904 և. 1905 հանգանակութիւնը) Թ. Գ.

10 ռուբ. Ա. Ա. 10, Յ. Խ. 25, Մ. Փ. 15, Կ. Պ. 10, Մ. Մ. 15, Ե. Տ. Յ.
2, Ա. Յ. 5, Լ. Ա. 2, Տր. Մ. 1, Ոչլուսակցական մը 2, Կ. Թ. 1, Պիտի
պահիքը Անուրդի դրամ Մ. Փ. գնած 8. 25, Թ. Ա. 1, Յ. Տ. Տ. 50,
Յ. Շ. 5, Հ. Գ. (մուսթ) 1, Պ. 1. 29, Ե. 5, Հ. Մ. 3, Գ. Պ. 2, Օ. Թ. 2,
Ռերի Թոյովի մը պնակէն 2. 55, Օ. Պ. 1, Գ. Ա. 1, Մ. Ա. 1, Յ. Տ. 1,
Մ. Կ. 40, Գ. Մ. 11, Գ. Լ. 16, Յ. Ա. 10, Յ. Պ. 1, Յ. Տ. Մ. 4, Յ. Գ.
(մուսթ) 1, Խոլապիներու սակի հանգ. 2. 50, այլ և. այլ Աղբիւրներ
20. 60, Մ. Պ. 11, Թ. Գ. 25, Հ. Գ. 12, Գ. Ի. 2, Գ. Ի. 1, Յ. Մ. 5,
Օ. Պ. 15, Ռոն 25, Գ. Պ. 25, Պ. Կ. 1, Թ. Մ. 20, Կ. Պ. 20, Ռոն 10,
Գ. Ի. 30, Յ. Գ. 30, Ա. Մ. 20, Թ. Մ. 55, Ա. Ա. 50, Գ. Տ. Գ. 1,
Յ. Տ. Տ. 60, Ռոն 1, Կ. Թ. 10, Գ. Ո. 15, Ռոն 5, Ռոն 2, Խ. Շ. 41, Յ. Մ.
10, Տիկ. Ա. Մ. 2, Գ. Մ. 10, Մ. Մ. 1, Փ. Ե. 30, Ռոն 5, Տիկ. Կ. Յ.
2, Խ. Ա. 5, Ա. Լ. 2, Ռոն 2, Թ. Ա. 20: Գումար 870 ռուբ. 10 սէնթ:

Էնդամուր գումար 1149 ռուբ. 60 սէնթ: